

प्रवेश सं०

४५०८९

विषयः

१५

क्रम सं०

१०६

नाम

स्वानुक्रमदीपिका (परमात्म)

प्रत्यकार

गोशः (कृष्णमहसुतः)

पत्र सं०

१०००

श्लोक सं०

—

अक्षर सं० (पंक्तौ)

१७

पंक्ति सं० (पृष्ठे)

९

आकारः

१०४५

लिपिः

देवनागरी

आधारः

१०००

वि० विवरणम्

—

002361

वी० पत्र० मू० पा०—१९ एम० सी० ई०—१९५१—५० ०००

३३-३५९५

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अथपरिभाषामा
३३ अथपरिभाषाप्रारंभः
अथपरिभाषाभाष्यप्रारंभः॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

प० भाष्य० श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॐ म॥ वक्रतुंडं महेशानं जगद्धं द्यौः सरस्वतीं ॥
 वेदब्रह्मगुरुं श्वेदप्रणतोऽस्मि यथाक्रमं ॥ १ ॥ वेदादिक्रमो विख्या-
 तः पुरुषो महान् ॥ सैव नारायणः प्रोक्तस्तस्मै वेदात्मने नमः ॥ २ ॥ मयि
 ब्रह्मः पिता यस्य जननी रुक्मिणी सती ॥ यस्याग्रजो महो देवो जेख
 लेत्पुपनामकः ॥ ३ ॥ परिभाषाविभाषा यथा सर्वानुक्रममेव च ॥ गणेशा-
 रव्यस्तनोती मां सर्वानुक्रमदीपिकां ॥ ४ ॥ अथ क्रमो वेदास्त्रो यथा कल-
 के ॥ अथ शब्दो मंगलप्रस्तावे वा ॥ अस्य द्वितीयार्थः ॥ अथ शब्दः
 पूर्वमेव मंगलार्थः स उच्यते ॥ सब्रह्म परमं ज्ञेयं स्मरणात्सर्वतः
 शुभः ॥ अपि च ॥ ओं कारश्चाथ शब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ॥ क

० ठं भित्वा विनिर्यातो तेन मांगलिका बुभाविती ॥ क्रमो वेदः ॥ क्रमं शब्दो
 व्याख्येयः ॥ मंत्रब्राह्मणयोस्तिसृणोऽतिवचनात् क्रमश्चीतिः ॥ पाठ्ये तत्तत्
 यणतु यत इति ग्रंथांतरवचनात् आम्नाये ॥ सम्यगभ्यासं कृते खिलराह्वर-
 ति ॥ तत्र वेदाभ्यासः पंचधा विहितः ॥ अध्ययनं विचारोभ्यसनं जपो ध्यापनमिति
 त्रयमेतत् ॥ वेदस्वीकरणं पूर्वविहितं ॥ भ्यसनं जपः ॥ तद्वचनं वैवशिष्टोभ्यो वेदाभ्यासा-
 हि पंचधा इति ॥ तदपि वदयति ॥ एकः श्रोता दक्षिणतानि श्रीदत्तं होवाभ्यासं
 यथा वक्राशमित्यध्यापनं ॥ अस्यार्थः ॥ एकश्रोता शिष्यः ॥ स दक्षिणतः उच्यते ॥
 त्वर्थः ॥ अथ वा द्विशिष्यो ॥ अथ वाभ्यासः ॥ ब्रह्मविद्या ॥ यथा वक्राशमित्यनि-
 यम इत्यर्थः ॥ तथा ॥ अभ्यासार्थं दुर्तो हर्ति प्रयोगार्थं तु मध्यमां शिक्षाणामुप-

पं भाष्य० देशार्थं यथा दृष्टिं विलं वितामिति । अस्यार्थः । पुनश्चात्समावर्तने त्वरितवृ
 त्तिः । ततः प्रयोगार्थं याजने मध्यमवृत्तिः । ततः शिष्यापदेशकः । अध्यापने वि
 लं वितवृत्तिरित्यभ्यासलक्षणमिति प्रातिशाख्ये । सर्वविधो द्विविधः । अर्थ
 तोलक्षणश्चेति । शाकलके । शाकलमहर्षिप्रवक्तृक इत्यर्थः । उक्तं च । कर्त्तुं स
 मूहकवेदस्तमभ्यस्य प्रयत्नतः । यद्विदुः शाकलेनापो चतुर्भिस्तदन्तर्गता । उक्तं
 च । सांख्याश्वलायनौ वेदमाङ्गकोदाकलस्तथा । बह्वर्वाक्यप्रयत्नसर्वपंचवेदे
 ह्येकवेदिनः । अपि च । मुकुलो गोस्वलो वात्स्यः शारीरः शैशिरश्चस्तथा । पंचत
 शाकलाः शिष्याः शाखाभिर्देवतैकाः । ऋग्वेदादिमहाशाखां कल्पाख्यायैत
 रास्मृता गोभिलाः शौनकाः सर्वकल्पशां प्रवक्षते । इति पुराणे प्रातिशाख्ये च

नादिति सूक्तप्रतीकः । ऋक् संख्यः ऋषिदैवतछंदास्यनुक्रमिष्यामः ॥ सूक्त
 तत्र सूक्तप्रतीकमग्निमीकद्रव्यादि ॥ सूक्तं सहस्रं सप्तदशकं संपादा
 धिकं च ॥ तस्य सूक्तप्रतीकावयवः संसमिदित्यंतः ॥ तत्र सूक्तनिराकां
 क्षमेष्वेव च ॥ तदुक्तं बृहद्देवतायां ॥ संपूर्णं नृपिवा क्यं च सूक्तमित्य
 मिधीयते ॥ चित्रं दृश्यते चास्मिन्नेकस्यांबुदुषु द्वयोरिति ॥ तद्यथा ॥
 ऋषिस्तुक्तं देवतास्तुक्तं छंदःस्तुक्तं मर्थस्तुक्तं चेति ॥ ऋषिस्तुक्तानिया
 वेतिस्तुक्तान्येकस्यैव रुतिस्त्रिषिस्तुक्तं ॥ यथामधु छंदाः ॥ ऋषिस्तु
 क्तं निदर्शनमिति ॥ तत्र सूक्त्येते कानुयावस्तु बदेवतायास्तदुच्यते ।
 यावस्तुतिदेवता च तेस्तुक्तं देवतं स्मृतमिति ॥ देवतास्तुक्तं ॥ यथा

प० भाषाभा० मंडुकादिष्वाग्नेयमिति॥ तथा नवमं मंडलं पावमानं सौम्यमित्यादि देवता
 स्तुतिर्निदर्शनं॥ ततः समानं दंडो यास्तु तद्वदः सूक्तमुच्यते इति दंडः सूक्तं॥
 यथाग्निमीकृत्यादिगायत्रं छंदो गायंति तेत्यतः प्राकृतं दंडः सूक्तं निदर्श
 नमिति॥ ततः यावत्स्वर्थः समाप्येतदर्थं सूक्तं वदंति तमित्यर्थं सूक्तं॥ तत्र सू
 क्तार्थं मंत्रव्याख्या श्रेति॥ तदर्थं राक्तं बोद्धव्यं इति वृक्षाचार्याः॥ तत्र सूक्तं
 देवतासूक्तं छंदसूक्तं मर्थसूक्तं केचिन्नतं॥ प्रशंसामात्र एव॥ एतान्युच्य
 दी निवत्पारसूक्तानि याजनाध्यापने अनुष्ठानं नास्ति॥ अथवा इति ज्ञेयं॥
 यथा॥ अग्नेयावे प्रयाजाः॥ अपि च॥ छंदोऽग्निवे प्रयाजा इत्यादि नैसर्गिके व्या
 ख्यातं॥ तत्राग्नेया इति तुल्लितिर्मक्तिमात्रमंतरमिति निदर्शनम्॥ यथा

गायत्रं प्रउगं कुर्यादित्यादि जागतं प्रउगमित्यंतमारण्य के उक्तं॥ तत्र तड
 गायत्रं मेव कुर्यादिति द्वितीयं निदर्शनं॥ तत्राग्निमीकृत्यादिसूक्तानि सह
 स्त्रिसप्तदशकानि याजनाध्यापने अनुष्ठानं सिद्धिरित्यर्थः॥ रावत्रे॥ सूक्तं
 ख्या॥ कुर्यामेकं चोत्त॥ तत्र जातवेदस इत्येकं सूक्तं मित्या॥ तद्वत्तत्तत्तु
 कं पंचकं षट्कमित्युत्तरांतरभूयान्परिग्राप्यं तद्वत्सूक्तं संख्या सह स
 प्तदशाधिकं सूक्तं वेदितव्यं॥ पादाधिकमित्यपवादः॥ सूक्तं॥ तेवमंतद्वयः
 तेव नुविधाः॥ कृषिः॥ कृषिपुत्रः॥ कृषिका॥ स्वयं भुवामिति॥ कृषिणा कृषि
 पुत्राणामृषीणां स्वयं भुवां॥ तथा नावाभिजानीयाद्यथैवामंत्रवद्वयः॥
 प्रवरेयं समाप्ता तातो सययस्त इति श्रुतिः॥ तत्र प्रहृती गिरसारुगणः॥

परि. भा. तत्तुत्रो गौतमः। तत्तुत्रो बामदेवः। तन्महा हृद स्थ इत्युदाहरणं। अन्यत्र प्र
 ३ कृतगाथी श्रुतिः। तत्तुत्रो विश्वामित्रः। तत्तुत्रो मधुच्छंदाः। तन्महा जेता इति डि
 तीयोदाहरणं। तथा त्रिपुत्री विश्ववाशना म्नी सविका। अपिवा महस्वशीर्षास्त्र
 कद्रुष्टानारायण सविरिति स्वयं भुव इति। तथा। आयंगोः सूक्त इष्टी सार्प रात्री
 तिस्रयं भुव इति तस्या गोत्रोत्पत्तिर्नस्ति। देवतं। अग्न्यादीन्त्रो विष्णुरित्यादि
 देवतायां छं गं सा देवता। मंत्रदेवता इत्यर्थः। अग्निः सर्वा देवता विष्णुः सर्वा दे
 वता इति श्रुतिः। यन्नाना देवत्या सो ना न्या देवताः इति श्रुतुदाहरणानि। छं
 दांसि। छंदः पादेभ्यश्छं दनादित्यर्थः। छंदयंति हवा एनं छं दांसि पापात्क
 र्माण इति श्रुतिः। छं दांसि खत्वपि नाना विधान्येव गायत्र्यादीन्यतिथति

४

पर्यंतानि। वत्तु श्रुं दांसि शाकल संहितायां पठ्यते। नक्त्यादीनि खेलिक
 लाहः अपि च ग्रंथांतरपठ्यते इति। एतानि सूक्तप्रतीकादीनि पंचानुक्रमि
 यामो व्याख्यास्याम इत्यर्थः। सूक्तप्रतीकादेश्वपंचकस्य प्रतिस्वरूपमुपस्था
 पनं वदितव्यं। आशास्त्रपरितम सत्तुत्रोदाहरणं बोद्धव्यं। यथा। सहस्
 शीर्षाधिकं शर्वस्त्रकं। नारायणः ऋषिः। पुरुषोदवता। अनुष्टुप् छं दां
 त्यात्रिष्टुप् इति सर्वनिर्दिष्टं। एते सर्वे विद्वद्वचननिर्दिष्टाः। प्रतिपादिता इ
 ति। यथा वेदाः। यथा विद्वद्वचननिर्दिष्टाः। उपदेशशब्देन वाच्यं श्रुतिरनन्येव
 विवक्षितानि तथा शतेन कान्वा यश्चाश्वलायना वा यन्निर्दिष्टमपि यत्तु
 शानति क्रमेण सर्वनिर्दिष्टं। नारंभ संबंधस्तु कारणोपसंकीर्तनत

तारमंसमर्थयत इति वेदितव्यं न ह्येतत्तानमन्तेश्रोतस्मार्तकर्मप्रसिद्धिः। ज्ञानं वि
 ना श्रोतकर्मण्यग्निहोत्राण्यग्निहोत्रादीनि विश्वस्य ज्ञानमयनांतं श्रुतिविहितं कल्प
 सूत्रैर्व्याख्यातं श्रोतं यथा होता मैत्रावरुणः। पुरोनुवाक्याया ज्योतिशशस्त्राणि।
 यद्वा जनिष्ठा उग्रः महसेतुरायेत्येकादशवंसूक्तं गोखिवीत्यार्धमिंद्रदेवत्यं त्रेष्टु
 मंसरुत्वती यं शस्त्रं। अपि च इंद्रस्य नुवीर्जलिप्रदो वंपं वदशवंसूक्तं हिरण्यसूक्तं
 पमार्धमिंद्रदेवत्यं त्रेष्टुमं निष्के बल्यं शस्त्रं। इति श्रोतोपदेशः। तथा स्मार्तकर्मणि
 गृह्यसूत्रं तथा वा विहितं स्मृतिगर्भाधानादि संस्कारोपनयनोपाकर्म वेदादभोध
 दहिकांतं पंचमहायज्ञादि कर्मशब्दः आदिकर्मणि प्रसिद्धिः। फलप्रदानमेत
 त्ज्ञानमन्ते मैत्राविदेवत छंद इत्येतत् शान्त्यतिरिक्ते। एतदज्ञानात् कृत

श्रोतकर्मणां फलासंभव इति तथा चोक्तं भाष्ये याजना ध्यापनं देवमविद्या
 र्यं पठोद्भूतः। ऋषिर्छंदोऽप्यपि शातमवीर्धं कर्मतिः फलम् इत्यस्याप्रज्ञानेन न
 वं कृतत्वाच्च सर्वत्र तद्ज्ञानमवश्यं कर्मित्यर्थः। तथा हि स्मर्यतः अविदित्वा द
 षि कुं दो देवतं योगमेव च यो ध्यापयेत्तज्ज्ञेयं विषयापीयाणां वतेतुसः। ऋषिर्छं
 दो देवतानि आक्षणाथ स्वराद्यपि। अविदित्वा त्वयुं जानोमं वं कृतकृत्यते स्व
 रवर्णाक्षरमात्रा विनिर्गमोर्थ एव च मैत्रिज्ञासमग्निं वेदितव्यं पदपद इति।
 अस्वार्थः। स्वरादियुक्तं ज्ञानं देवतं छंदो निरुक्तं आक्षणा मृषीणां मज्ञानं स
 र्वकर्म नैष्कल्यं दोष उक्तः। अथ विदुषः फलमाह मैत्राणां आक्षणा र्वयव्यं
 दो देवता विद्वान् याजना ध्यापनाभ्यां श्रियोधिगच्छति मैत्राणां भद्रिमीक इत्यादीनां

परिभाषाभा० विहितानां पदार्थानामनुष्ठानकाले स्मारकतयानुभूतानां वियोज्यवेदभाषाणां
 ६ संबन्धीनां ब्राह्मणं विधायकमग्निर्वेदेनामित्यादिदीक्षणीयेत्यादिपरि
 शानात् श्रेयो दृश्यत इति। आर्षयश्च विदर्शनमित्येवमप्युच्यते प्रभृतयश्च
 त्यादिछंदोगायत्र्यादीनि छंदोऽस्तीति राणि। देवतमग्न्यादीनां प्रादिमंत्राणि च।
 यथार्थज्ञानं याजनाध्यापनाभ्यामिति प्रदर्शितार्थः तत्र याजनं वेदान्निगृहीत
 राणि गृह्यपरिवर्त्याणि ततः अध्यापनं शिष्योपदेशं स्वाध्यायं ब्रह्मयज्ञं स
 म्यक् ज्ञानमधीतं पुण्यं श्रेयः प्रशस्त्य स्वर्गपुत्रादि मोक्षांतं फलमाधिगच्छ
 तिविशिष्टं प्राप्नोति। केवलपाठात् ऋषिदेवतछंदोऽज्ञानं विना फलं न भवति।
 अथ ज्ञानं प्रदर्शयत्कृत्स्नार्हं मंत्रेनेतत्के योर्ध्वं सत्सकलं भद्रमश्नुतेनाक

मतिज्ञानविधूतपाप्मोति ज्ञानप्रशंसेति श्लोकः। मंत्राणां देवताविद्युः प्रयुक्ते कर्म
 कहिवित् जुषंते तस्य देवासो हविर्ना देवता विदः स्वाध्यायमेव साधीते मंत्रदेवत
 वस्तुविदः। असत्सदयि स्वर्गं स विसाद्रूपी ज्यते परिज्ञाने श्रेयोधिगमः। अप
 रिज्ञाने दायाभाव इति तन्न एताभ्यामेवानेवं विद्यायातयामानि छंदोऽसि भवति स्था
 पुं वच्छति। एताभ्यां याजनाध्यापनाभ्यां अनेवं विदइत्यस्य अज्ञानेन इत्यर्थः।
 सर्वानुक्रमण्य ज्ञानस्यैवं यथैकज्ञानरहितस्य यातयामानि वीर्याणि छंदोऽसि भवं
 ति अथवा यावयामाजीर्णानि कोष्ठिद्विषां तादावर्तते तत्सा दृश्यशब्देन सू
 त्वाच्छंदः सावर्तत इति अनेव पित् अज्ञानेन कृतं कर्म तेन स्थापुं वच्छति स्थापु
 र्दक्षिणातिवाञ्छति स्थावदं प्राप्नोति गतिं वा पात्यते गतं नरककूपं कमध्य
 मं गच्छकछपादिजातिभुपात्यते असत्सातके दोषेभ्यः तत्रनेरुक्तेष्वामंत्रे अ

परिभाष्य

७

ज्ञानलक्षणनिर्देशव्याख्याताः स्मृणुरयं भारहृषः किंवा भूदधीत्यवेदनविज्ञानाति
यार्थमित्यज्ञानं विद्यते गन्तव्यः पतितस्तंभस्तत्समः सदृशो नरः। भारवाही पशुरे
वतस्य जन्म निरर्थकं। प्रमीयते वापापी या भवति। प्रमीयते त्रियते हंस्यते। ऊत
एतत्सर्वत्रमिति वेत्तः अतः पापी या भवति। श्लोकः। अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य
नुवर्जनात् आलस्यादन्वेषाच्च मृत्युर्विप्रांजिघांसस्तीति मनुब्रूयनात् अपि
यः अतो हम्बुष्यः सर्ववेदो वेद इति स्थिताः। अधीयते कर्षयंति देहमुंजादिभुंजते।
ततः अविचार्य भवेद्देहः शिष्यैरध्यापने ततः। त्रियते तु भवेत्पापी यमलोकं गच्छ
ति इति विज्ञायते। सामवेदार्षेयब्राह्मणे विशिषणशायत इत्यर्थः। १ प्रथमखंडः।
अथ ऋषयः। अथेत्यनेनंतरं सामान्ये विशिषणनामान ऋषयो निधीयंतः शतर्विं
आद्यमंडलेः आद्यमंडलस्य ऋषयः शतर्विंशतिकाः। सूत्रं शतर्विंशति
दशशतकं। तन्योगेन सर्वशतर्विनः। अधिकं पि शतौ क्लृप्ताः। शतर्विं

दा

शतर्विंशत्यास्त्याद्यमंडलं दर्शयति। मधुच्छंदः प्रभृतयो गस्ति पर्यंताः सर्वशतर्विन
रतिः दशशतं मधुच्छंदं अधिकं यद्यंशतं। तत्साहचर्यादिन्यपि विज्ञेयास्तु शत
र्विनः। अत्र ब्राह्मणैरेणोकेन यथावेच्छिणो भवन्ति। अंशेक्षदस्सूक्तमहा
सूक्तम्। अंत्यदशममंडलेः अथ दहन्वितः प्रभृतयः संसमितं संवन पर्यंताः सर्व
महासूक्तमहासूक्तं नामानः। तदिदानीयास्तुर्वमहासूक्तं परंक्षदस्सूक्तं सूक्त
शित्वात् तत्र सूक्तं महासूक्तं निदर्शयति। यथा शतर्विन आद्यमंडले स्थिताः संतो
व्यदं दशरोये ऋषयः तसर्वशतर्विनसंज्ञिकाः अपि न। वक्ष्यं दशरोये तमः
ते पि शतर्विनसंज्ञिकाः। तथा महासूक्तं तर्भूताः क्षदस्सूक्ताश्च तसर्वमहासू
क्तं संज्ञका भवन्ति। तत्र क्षदस्सूक्तं महासूक्तं भवसानं एकवर्षाभ्युदशवर्षयं
तं क्षदस्सूक्तं ततो अधिकं महासूक्तं ततः महासूक्तं लक्षणं दशविंशतिकां दश

र्वताया अधिकं महासूक्तं विदुर्बुधा इति श्रूयते तन्महासूक्तं स्याद्रूपिष्ठे ब्रह्मवतस्य शु-
 बुयजमानं प्रतिष्ठापयति बरोरोहेतन्महासूक्तं वेति श्रुतिः इति ब्राह्मणभाष्यव्या-
 ख्यति तत् ततः विद्यारण्यश्रीपादास्तु यत्ते सोऽब्रवीदहमिदं सर्वमसानियच्चक्षुः
 यच्चमृदिति आरण्यकश्रुतौ जातवेदस एक र्वता वक्ष्येद्रसूक्तं अस्य वा मस्येति
 ब्रह्म र्वता तन्महासूक्तं तद्वर्णितं तात तद्वषयः क्षुद्रसूक्ता महासूक्ताश्चेत्याहुः त-
 द्ब्रह्माभिप्रायं तत्र क्षुद्रसूक्तं महासूक्तं शब्दौ यौगिकौ रूढौ वा यथाज्ञानं नोदितव्यौ।
 मध्यमेऽथ माध्यमाः मध्यमेऽथ द्वितीयमंडलादिषु नवममंडलावसानेषु त्वमनेष्ट-
 भिर्यत्समदप्रभृतयः यत्ते राजन्क्षयपइत्यंताः सर्वमाध्यमसंज्ञकाः क्षय इति त-
 त्त्रारण्यकश्रूयते एषश्चमं लोकमिति खंडः तस्माच्छतार्विनस्तस्माच्छतार्विन इत्याव-
 क्षत एतमेव संतं तस्मात्क्षुद्रसूक्तास्तस्मात्क्षुद्रसूक्ता इत्यावक्षत एतमेव संतं त-
 स्मान्माध्यमास्तस्मान्माध्यमा इत्यावक्षत इति तिस्रः संज्ञावेदितव्याः अथ मंडल-

७

स्थाकृषयः क्रमेणोच्यंते प्रथमे मंडले शतार्विनः द्वितीयमंडले यत्समदः तृतीयमं-
 डले विश्वामित्रः चतुर्थमंडले वामदेवः पंचममंडले अत्रिः षष्ठममंडले भरद्वाजः स-
 त्तममंडले वासिष्ठः अष्टममंडले प्रगाथाः नवममंडले पावमान्यः दशममंडले क्षु-
 द्रसूक्ता महासूक्ता इति तथा स्मर्यते शतार्विनो माध्यमा यत्समदो विश्वामित्रो वा-
 मदेवो विभिरर्द्धजा वसिष्ठः प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्ता महासूक्ता इति द्वादशनाम-
 का यष्टे प्रसिद्धाः कवित्कर्त्तव्यदविशेषितं ब्रह्मर्षि मस्त्रियमनुक्तं गोब्रमांगिरसं
 विद्यात् कविदिशेषितं अपि न अवशेषितं उभोर्वेत्सर्वत्रापरत्र वा विशिष्ट-
 त् यथा कृषभस्तो वैश्वामित्राविति परब्रह्मदर्शनात् त्रिरस्मरेणु विश्वामित्रत्वं विश-
 पितमुदाहरणं अन्यच्च यथा सप्तमं वसिष्ठो पश्यत् विशेषितं तस्य नाम गोब्र-
 देशो न क्रियत इति ब्रह्मर्षि मक्षत्रियमित्यर्थः ते बहिरण्यस्तः कुत्सश्चादिब्र-
 ह्मर्षिस्तैः कथं विप्रजनिः पुरुमीकाजमीकावसदम्बराजो निति माभूत्।

आस्त्रियंस्त्रियोवर्जयित्वेति गोधाघोषोर्वश्यादिस्त्रीनामकाताः सप्तवंशि काश्र
 खवादिन्यासामाभूत् अपिब अनुक्तगोत्रं यथा तमने ह्यनाहिरण्यस्तूपआ
 गिरसत्वं अपिब इमं वाक्यं श्रुत्वा आ गिरसत्वा मित्यादि एवं भूतस्य स्वरूपं गोत्रा
 नुक्तौ तमां गिरसत्वं उभयोर्निर्दर्शनं विधातुं जानीयादित्यर्थः अहिरण्यस्तूपआ
 गिरस इति श्रुतिः तत्रानुक्तगोत्रं सहस्रशीर्षास्तुक्तं नाशयणस्य गोत्रं न प्रस्तिता इति
 धितं यथा पददर्शमिति संबंधादित्यर्थः यस्य वाक्यं सस्त्रिभिः वाक्यशब्दात्स्तुक्तस्य
 विधायक्यः यथाग्निमीकं मधुच्छंदाः तथास्यो वषाद्वल्येति रित्यादिवाक्त्रिभिः
 पंचपुत्राः एतत्पुत्रा इदं वल्ल उच्यमित्यगिति निर्दर्शनं वाक्यशब्दस्य द्वितीयांशः यथा
 थाकयाशुभास्तुक्तस्य तृतीयांशमुजोमरुतां वाक्यं तथा म हत्तन्नवतत्रा युजो वाक्यं
 मित्येव निर्दर्शनं यातेनोच्यते सा देवतास्तुक्तेनोच्यते सा देवता इत्यर्थः यथाग्निमी
 कंस्तुक्तं तथा तमने प्रथमो अंगिर इत्युभयोर्निर्दर्शनं यथा वायवायाहित्वा वा

युदेवता यथा प्रवीर्याशुक्रयो वायुदेवतमिति निर्दर्शनं विजं देवानां सूर्यो नो दिव
 स्यादित्युभयोः सूर्यदेवतं निर्दर्शनमिति सर्वत्र ज्ञेयं यदक्षरपरिमाणं तर्हं एका
 क्षरादेवी गायत्री प्रभृति वतुः शतमुक्तं निपर्यंतान्यक्षरसंख्यां च वेदितव्या
 अथ विदेवतं चंदसानां संबंधमाह अथैश्वर्यं यो देवताश्च तैर्भिरभ्यधावन
 अर्थवत इति श्रुतिः अन्नधनपुत्रादि मोक्षं तं तथा अर्धमात्मा धीनं सत्कर्म कर्तुं
 मिच्छंति इति तथा वाक्यं अग्निमीक इत्यादि मधुच्छंदाः प्रभृतयोऽक्षयः तथा
 देवता अग्निर्वायुः सूर्य इत्यादिस्तुक्तमागिनः तथा चंदं गायत्र्यादिभिः उपाय
 भूतेस्तुक्तं मंत्रैस्तुतिपूर्वकं प्रार्थया अम्यधावन श्रद्धया आगच्छन् अर्धं
 वता उपधावामीति श्रुतिः प्रयोगदर्शनात् यत्कामस्त्रिर्विधं तान् देवता यमा
 षष्ट्यमिच्छंति प्रयुक्ते तदेवतः समं च प्रवाप्तीति नेस्तुक्तं वदनात् तथा

या दृगिववेदेभ्यः करोति ता दृगि वास्मै देवाः ऊर्वन्तीति श्रुतिः। दृढनिश्चयः प्राप्तवन्तश्च
 त्वर्थः। देवता स्वतत्पमभ्य धावन् इति प्रसंगात् देवता आह। ति स्व एवं देवताः क्षियन्त
 रिक्षाक्षाना अग्निर्वयुः सूर्य इति। तिसृणां देवतानां त्रीणि स्थानानि वेदितव्यानि।
 अग्निः पृथिवी स्थानः। वायुरन्तरिक्षस्थानः। तथा वश्रुतिः। अग्निर्गृहपतिरिति हेक
 आहुः। सौम्यलोकस्य वायुर्गृहपतिरिति हेक आहुः। सौम्यलोकस्य असौ वै गृ
 हपतिर्यसौ तपतीति क्रमयोगात् व्याहृतीः प्रसूति। एवं व्याहृतयः प्रोक्ता व्यक्ताः।
 एवं प्रकारेण व्याहृतयो भूरादयस्त्रयो मंत्राः व्यक्ताः पृथगुक्ताः। भूः। भुवः। स्वः।
 इति मंत्रक्रमः। भूरग्निर्देवता भुवो वायुर्देवता स्वः सूर्यो देवता इति देवताक्रमः। १०
 समस्तानां प्रजापतिः। भूर्भुवस्वरिति समस्तानां प्रजापतिर्देवतेत्यर्थः। भूर्भुवस्व
 त्रयो वदोसीति। तथा भूर्भुवस्वरित्येता वा व्याहृतयः इमे च यो वेदा इत्याद्यार

ण्यकश्रुतिः। आर्षंतु प्रजापतिः। तु शब्दा व्याहृति मंत्राणां प्रजापतिः। स्वविरि
 त्यति त्वर्थः। ॐ कारः सर्वदेवस्य। ॐ मिति शब्दः सर्वदेवतात्मकश्चेति। यो वेदादौ स्वरः
 प्रोक्तो वेदांते नृप्रतिष्ठित इति तेति योपनिषत् पारमेष्ठ्यो वा ॐ कारः परमेष्ठिनं वृषि
 धत्ते परमोक्तृस्थानेति स्थतीति परमेष्ठी। ब्राह्मो देव आध्यात्मिकः। ब्रह्मदेवत्यो
 वा ॐ कारः। देवदेवत्यो वा ॐ कारः। अध्यात्मशब्दः शारीरवर्ती प्रत्यगात्माभिर्नो वा
 ॐ कारः। तथा अकार उकारे मकार इति तानेकधा समभरन् इति तानि तिश्रुतिः। तन्
 स्थाना अन्यास्तद्धिभूतयः। पृथिव्यादिस्थानभेदेन पञ्चमाणा अन्ये देवतास्तद्धि
 भूतयः। अन्यादीनां विकृतय इत्यर्थः। देवतादिकां उच्यते वर्तते आद्यं ने घं दुर्कं को नं दि
 ती यं ने ग मं तथा हती यं देवतं देति समान्नायास्त्रिधा भूतः। गौरादिपादपयंतमाद्यं ने
 घं दुर्कं मंतं। जहायुल्वश्च बी सौ तं ने ग मं संप्रवर्तते। अत्र अन्यादिदेवपत्यं देवताको

उमुच्यते इति नैरुक्ते व्याख्या बोद्धव्याः ततः अग्न्यादिक्षितिस्थानदेवता वा व्यादयोति
 रिक्षस्थानदेवता सूर्यादिषु स्थानदेवता इति कर्म एथक्ता हि एथगभिधानस्तुतयो
 भवन्ति कर्म नानात्वात् देवतानानात्वं हीति निश्चयेनानेकरूपाः सति वृत्रवधसमाश्रितर
 क्षणवर्षणदहनपवनघोतनादिव्यापारभेदात् तथा हव्यकयप्रतिग्रहणाय लोकांनुजिष्ट
 यासं प्रदानत्वं मनुभवति यद्वा कर्म एथक्तात् जगद्ध्यापारादित्यर्थः एथगभिधानं ना
 मगुणसंकीर्तनं वेति स्तुतिस्तुत्यप्रभावोक्तिस्तोत्रभिस्तुसमांकेकेति एथकस्तुत
 यो बहुरूपाश्च तिस्रो देवता भवन्ति एवता बहुपाधिकं नानात्वमुक्तं एकेवामहानात्मा
 देवता एका देवतानतिष्ठः तस्य नाम महानात्मेति श्रुतेः तस्य नाम महेश इति श्रुतिः
 आसीदि आत्मा वा इदमेक एवोय इति यः स एकः एवैव विदितुमनिवर्तकः स इत्याह यो सो वरा
 चरवीजं भवत्कृतः सर्वोत्मा विवर्तकः कनाथस्तस्य विशेषावस्थानमादित्यमंड
 लमित्यर्थः ससूर्य इत्यावक्षते स एक इति वेदविदो वदन्ति एतं खेव बह्वामहसु

३१

क्येभीमांसं तद्व्यापकश्रुतिः अथोक्तमर्थमुपपादयति सहिसर्वभूतत्वाः सर्व
 भूतामेत्युक्तं श्रूयते यच्च किं विज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते पि वा अंतर्बहिर्भूतसर्वं
 व्याप्य नारायण इति इति तैत्तिरीयनिषत् श्लोकाः भवद्वत् भविष्यस्य जंगमस्य
 वरस्य च अस्यैके सूर्यमेवैकं प्रभवं प्रलयं विदुः असतश्च सतश्चैव यो न रेशो प्रजाप
 तिः यदक्षरं वा व्ययं वयं चैतद्वृक्षशश्वतमिति तदुक्तं मृषिणा सूर्य आत्मा जगत
 स्तत्पुषश्चेति मृषिणा कुत्सेन मंत्रेण वा तदर्थमुक्तं विज्जगदानामुदगादनीकमिति
 मंत्रोरण्यकं तद्यो हं सो सो यो सो सा हं तदुक्तं मृषिणा सूर्य आत्मा इति तदुक्तं पुराण
 दिव्यं ज्योतिः सलिलपवनेः पूरयित्वा कुलो कीमिकी भूतं पुनरपि तत्सारमायय
 गाभिः न अंतर्लानावससि वसुधां तद्वत् सूर्यमेतत्तद्वत् प्राणत्वमिति जगतां प्राणिकं यज
 त्सूर्य आत्मा जगतो जंगमस्य तत्पुषः एतत्तद्वत् इति तद्विभूतयो व्यादिताः देव

विष्णो

ताकांउत्रयंवर्तिन्यः सूर्यव्यतिरिक्ताः अग्निवाय्वाद्यास्तद्विभूतयः। तस्यसूर्यस्यविभू
तयश्चतुर्थः। तदप्येतद्वयौकं। तदितिवाक्योपन्यासएतदर्थम्। वैवस्पष्टमुक्तं। कथमि
त्याह। इन्द्रमित्रवरुणमग्निमाजुरितियथाभिधानं तनुक्रमिष्यामः। सर्वैरेवमंगतदे
वताभिधानैः स एवाभिध्ययितव्यर्थः। उभयं माभूदित्याजुरित्युक्तं। इन्द्रवरससि इयं
थाताम्रमाप्नोति हि सुवर्णतां। एवमर्थेष्वनास्पष्टश्रुतिवेदेन बुध्यते। सत्यं वै वायवास्पष्ट
त्यत्र ज्ञानं महर्षिभिर्ऋगुदाहरणं। देवतैकत्वं प्रतिपादनं नैवौकं। यद्यस्याभिधानमिन्द्र
दिभवं तेनैव सुक्तभाजवाक्काजहविर्भाजनिपातभाजोवा। यद्यजोपलभ्यत इति। यद्या
यथाभिधानं त्वेकेन सूर्यशब्देन त्रिभिर्ऋग्विष्णुः सूर्यैरुपदेशं त्रैकमेव प्रति सूक्तम
नुक्रमिष्यामः। प्रायेणैन्द्रमस्तुतः। प्रायेण बाहुल्येन निपातभाजो भवति। इन्द्रश्च
स्तुव्यते। तस्मिन् देवतास्तुयंत इत्यर्थः। तथा वश्रुतिः। अपि ह्ययं द्रमेवात ऊर्ध्व

१२

छंदः शस्यते तद्वत्सर्वं मरुत्सदीयं भवतीति ब्राह्मणं। मरुद्धितीयप्रापणार्थं मंत्रेणपि
वचनं। राहां वदानस्तु तयः। प्रायेणैन्द्रस्य पुवर्त्तने। व्रतसं वधिना राजानश्चकारात्
इन्द्रमरुदवधारणे। ततः विभिदोर्दानं तुष्टावत्यादौ विभिंदादीनां राशत्वं विधीयते। अनु
स्मरणार्थं इन्द्रमरुत्सुक्तं इत्यर्थः। २ इति द्वितीयखंडः। अथ छंदोऽसि। अथेयधिका
रार्थः। छंदोऽस्यधिकृत्यार्थेनैवेदितव्यानि कियंतीति वा। गायत्र्याल्लगनुष्टुप् षट् ऋतीपं
क्तिविष्टुप्रजगत्यतिजगती शक्यति शक्यं स्यत्यष्टी धृत्यतिष्ठतय इत्येता निवत्
इति छंदोऽसि गायत्र्यादिति धृतिपर्यं तानि शाकलसंदितायां पद्यंते। कृत्यादीनां यथा
क्तकारणमुपदिशति। कृतिः प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संस्कृतिरभिहितस्तत्कृतिरिति
सप्तछंदोऽसि। उच्यते। कृतिः प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संस्कृतिस्तथा। षष्ठीनामिह कृति
नामसप्तम्युक्तितुल्यत इति प्रतिशाख्यं तथा परिभाषायां कृत्यादीनां सप्तछं

५ सांनिगदस्त्रमंत्राणामनुष्ठानमुपदिशंति. वतुर्विशत्यक्षरादीनि वतुरुत्तराणि.
 गायत्री वतुर्विशत्यक्षरातदादी निक्रमेणोत्तरोत्तरव्यावतुरक्षराउच्यंते. उक्तं व. व
 तुर्विशत्यक्षरागायत्री २४ अष्टाविंशत्यक्षराउल्लिख्य २० द्वात्रिंशदक्षराउच्यंते, २२ अ
 द्वात्रिंशदक्षरावहती ३६ चत्वारिंशदक्षरापङ्क्तिः ४० वतुश्चत्वारिंशदक्षरात्रिष्टुप ४४
 अष्टावत्वारिंशदक्षराजगती ४८ एतानि सप्त छंदसि गायत्र्यादिजगत्तान्याषसं
 संकानि. अतिजगत्यादिक्रमोच्यंते. द्विपञ्चाशदक्षराअतिजगती ५२ षड्पञ्चाश
 दक्षराशकरी ५६ षड्पञ्चाक्षराअतिशकरी ६४ वतुः षड्पञ्चाक्षराअष्टी ६४ अष्टपञ्चा
 क्षराअष्टी ६८ द्विसप्तत्यक्षराधृतिः ७२ षट्सप्तत्यक्षराअतिधृतिः ७६ तत्राति
 जगत्याधृतिधृत्यतान्याषसं संकानि. एतानि सप्त छंदस्यतिशब्द एकांतरं छंदः १३
 पिं गलेपि कृतं. पिं गलस्त्राण्युच्यंते. धृत्यष्टिशकरी जगत्याः. एथकएथक

पूर्वतिएतान्येवेषां। द्वितीयं द्वितीयमतिरुतः। इति त्रीणि सूत्राण्युपाहरणानि. अथ क
 त्यादीनां सप्त छंदसामक्षरसंख्यामाह. अशीत्यक्षराकृतिः ८० वतुरशीत्यक्षराप्र
 कृतिः ८४ अष्टाशीत्यक्षराआकृतिः ८८ द्विनवत्यक्षराविकृतिः ९२ षड्पञ्चाक्षरा
 लंकृतिः ९६ शताक्षराअकिंकृतिः १०० वतुः शताक्षराउल्लिख्य १०४ तत्र प्रातिश्रव
 रव्याक्तं. अशीतिश्चतुरशीतिरष्टाशीतिर्द्विनुवतिः षड्पञ्चाक्षराः शतपञ्चाक्षराः
 त्रिंशतं. एतानि सप्त छंदस्यार्षसं संकानि मवतिः कत्यादीनामुपसर्गयोगेन
 यं श्रूयते. वतुः शतमुल्लिख्य १०४ वतुश्चतुरशीत्यक्षराः त्रिंशतं. एतानि गाय
 त्र्यादीन्येकविंशति छंदस्य उल्लिख्य तानि यथाक्रमेण यथासंख्येन वेदेतव्यति.
 अथ छंदः प्रशंसा। छंदो नोरायणश्छंदः पुतवश्चिच्छ्रुतिः गायत्र्यं छंदपरमा

स्मिन्स्वरूपमिति ते त्रयोपनिषत् तथा ब्रह्मती सहस्रस्य संपन्नस्य षट्त्रिंशत् मक्षरा
 णां सहस्राणि भवन्ति तावन्ति पुरुषाय युषेति प्रशंसा अपि च तस्योल्लिख्यो मानित
 गायत्री त्रिष्टुप्मां समनुष्टुप् स्तवान्यल्लिख्य जगती पंक्तिर्मज्जा प्राणो ब्रह्मतीति
 छंदोपासनारण्यकश्रुतिः । तथा गायत्रौ स्विष्टकृतः संयाज्यैकुर्वीतेति सप्त छंदं
 सिजगत्वंतानि स्विष्टकृतः संयाज्या प्रत्येकं छंदं साफल्यप्रशंसा ब्राह्मणश्रुतिः ।
 छंदो सिद्धादनादिति नैसर्गिके । छंदः । गायत्री । देव्यैकं । आत्मरी पंचदश । प्राजाप
 त्याष्टादित्यादिषिं गल व्याख्या । इत्यादिना नाभेदना नाना रूपना नानाभिधानसप्त छं
 दं स्येवमेव । अथ गायत्र्यादिसप्त छंदसां देवताभिधीयन्ते । तथा च श्रुतिः । अग्नेर्गाय १४
 त्र्यमभ बत्समुद्येत्पिादिसप्त छंदसां देवतानि दर्शनानि । तथा स्वरवर्ण गोत्राश्च सप्त
 छंदसां पिं गलेनोक्तं । अथ छंदो विशेषमाहः ऊनाधिके नैके न निरुद्धिजो गायत्र्या

युक्त्यंतान्येकेनाक्षरेणातेन । तथा चैकेनाक्षरेणाधिकेन । यथा क्रमेण निवृत्तमु
 रिकं विदितव्यं । ततः निरुद्धाहरणं । वरिवो धातमो भवेति । त्रयोविंशत्यक्षरा निरु
 द्धा गायत्री भवति । अपि च भुरिकं उदाहरणं । दिक्षां सा विदुरः एछेदिति पंचविंशत्यक्ष
 रा भुरिकं गायत्री भवति । द्वाभ्यां विराट्स्वराजो गायत्र्या युक्त्यंतं तभ्यां द्वाभ्यामक्षरे
 णानेन विराट्गायत्री भवति । अपि च द्वाभ्यामक्षरेणाधिकेन स्वराट्गायत्री भवति ।
 अथ विराट्गायत्र्युदाहरणं । यः शुक्र इव सूर्य इत्येकं द्वाविंशत्यक्षरा विराट्गाय
 त्रीति या । तथा स्वराट्गायत्र्युदाहरणं । जोषा सवितर्यस्य त हर इत्येकषड्विंशत्यक्ष
 रा स्वराट्गायत्री ज्ञेया । एवमेवोल्लिख्य युक्त्यंतानि निरुद्धा भुरिकं तथा विराट्
 स्वराट् सप्त छंदसां निदर्शनं । श्लोकः । यास्तु काश्चित्पुत्रव्यापगावपानाहिना
 तां गतः । अक्षरेर्वज्रमिस्ताश्च गायत्र्या रतिधात्यदिति । पाट्टरणाथं तु क्षेम

संयोगेकाक्षरीभावात्कहेत्. क्षेप्रसंयोगायकारवकारसंयोगः। पादपूरणार्थं
 हत्. द्वाक्षरविभजेदित्यर्थः। पादः। इत्यादिपूरणशक्तिर्यत्रेपि गलनिदर्शनं। त
 त्रिद्व्यक्षरसंयोगः। प्रस्थिष्टाभिनिहितासंधयः प्रातिशब्दोपादिष्टः। समाक्षरे
 सत्त्वान्तर्यवमादिना. अथाभिनिहितः संधिरिति च. एधेवं च कर्तव्यः। य
 था तत्संविदुर्वरेण्यमित्यकारं कहेत्. अन्तःसर्विरासुतिरित्यादौ वकारं क
 हेत्. एतादृशोपायं तत्र प्रमित्याद्येकारं कहेत्. उत्तरयोर्व्यहानं कर्तव्यं। अगो
 ल्यस्थयदसस्तनाग्रहइत्यत्रं वयोरेकस्यैवं कहेत्. पादपूरणसिद्धिर्द्वितीयस्या
 होनं कर्तव्यं। इत्येकाक्षरीभावात्स्थाहरणं। नवाएकेनाक्षरेण हं संसिद्धिरिति
 नवाष्टमिति। अथेतु सप्तवर्गपादविशेषात्संज्ञाविशेषात्ताननुकामेन ए
 वोक्तुं स्थित्यामनायव्यादिजगत्पतेपादविशेषात्. तथा पादः अक्षरादि

१५

जामेदविशेषाश्च भवन्ति. तथा पदपंक्त्यापयोगितमद्येति पादसंज्ञा भवन्ति. यथापं वपदापं
 क्तिः। असिक्तिः। तत्रमन्येत्वायसिक्त्यभिनिहितेषु साविरादृपंक्तिभेदः संज्ञा भवन्ति. एताभि
 सत्तत्वं संसि. अनुकामं तत्रोदाहरिष्यामो दर्शयिष्यामइत्यर्थः। विराडुपाविराट्स्थ
 नाश्च वक्तुना अपि विबुधमद्वैतुद्वैतः। त्रिबुधपूर्वबुधत्वादिदक्षराप्राप्ते सति बज्जमिरक्षरे
 क्तनाहीना विराडुपाविराट्स्थनाश्च त्रिबुधविकारोकात्रिबुधमवस्थुः। ततविराडुपावि
 राट्स्थनाश्च पादसंज्ञाविशेषाभावात्. उक्तं परिभाषोदाहरणं. नवको वराजश्च एभश्च
 होवा वराजो नवकश्च एभश्च विराट्स्थने काररि नस्त्रयाष्टकश्च विराट्स्थति. उभयोः
 सत्ततमुदाहरणतरेण. ततः अविराट्स्थनानवको वराजश्च एभश्च त्र्युदाहरणं.
 स्वस्तिनद्वैतश्च नवकश्च प्रथमाः पक्षः। अपि च होवा विकल्पेनाद्वितीयोदाहरणं. वराजो
 नवकश्च एभश्च. अथीहवमिदमारिण्यद्वैतविराट्स्थनाद्वितीयः पक्षः। तत्रावि

रात्रौकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्चेत्यावोरुवण्युमौशिजोऽबध्याइत्युदाहरणं तत्रैकोनवला
 रिंशत् चत्वारिंशत् एकचत्वारिंशत् इतिपंचमिश्चतुर्भिस्त्रिभिरक्षरैरुक्ताः। अथचत्रि
 हुमएवेत्यर्थः। किमर्थमिदमुच्यते असत्यसिन्धो गत्येकोनचत्वारिंशतो निवृत्तं क्लिप्तं
 चत्वारिंशत् क्लिप्तं एकचत्वारिंशतो भुरिकुपं क्लिप्तं चस्यादित्युद्देशः। उक्तं च अक्षरा
 एव सर्वत्र निमित्तं बलवत्तरं विद्याद्विप्रतिपन्नानां पादनिवृत्ताक्षरैर्स्वामिति शो न क
 वचनात् अनयोर्विराडूपाविराट्स्थानयोर्विप्रतिपादत्वात्पं क्लिप्तनिवृत्तत्वमिदं व
 नं तत्राद्यसप्तके गायत्र्यादिजगत्वंते वक्ष्यमाणं वेदितव्यं नोत्तरसप्तके वकुंशक्यते
 तत्रैवोपयोगानास्ति तेनातिजगत्याद्यति धृतिरित्यंते यथाध्ययनपारंपर्येणाक्षरपाद
 व्यवस्थेति सिद्धं वेदितव्यं अनादेशेष्टाक्षराः पादा इति ह्रस्वाक्षरपारंपर्येपदेशाद्
 ध्यापनकर्मव्यामित्यर्थः। तत्र दशैकादशद्वादशाक्षराणां वैराजत्रेष्टमजागता इति सं

१६

ज्ञाः। परिभाषायां पादसंज्ञाक्रमेणोक्ताः। दशाक्षरस्त्वैराजसंज्ञाः। एकादशाक्षरस्त्व
 वैष्टमसंज्ञाः। द्वादशाक्षरस्त्यजागतसंज्ञा इति अत्रपिंगलेनोक्तं विराजोदिशः निवृ
 त्तोत्तराः। जगत्या आदित्या इति निदर्शनं। तथाच श्रुतिः। दशाक्षराविराट् एकाद
 शाक्षराविष्टुष्टु द्वादशंक्षराजगतीति श्रुत्युपदेशेन पादमिष्टायेण वेदितव्याः अ
 नादेशेष्टाक्षराः पादाः। अक्षरसंख्याया द्वापादासंज्ञाक्षरा भवति तत्र द्वाप
 यनं वा इत्यं यत्र पादाक्षरसंख्ययानो यं ते तत्र सर्वानादेशेष्टाक्षराः पादा इत्यर्थः। अ
 ष्टाक्षरा गायत्रीति श्रुतिः। गायत्र्या वसव इति निदर्शनं वतुषाश्च अर्चः अनरिरा इत्यव
 क्तवश्चतुर्भिर्गायैः कान्वति तत्र तृतीयमनुष्टुप् वतुष्यवाश्च र्दित्यनादेशादित्यर्थः।
 इति तृतीयः खंडः। प्रथमं छंदो विष्टमजागता गायत्री एकविंशति छंदैः समादिभूता
 गायत्री छंदो विहितं तत्र भगवद्गीतावाक्यं गायत्री छंदस्तं माहमि तु कथं प्रधानं

तं गायत्री गायत्री गायते स्मृति कर्मणश्चिन्तयेत् सत्केन्द्रियदापादत्रययुक्ता गायत्री सा
 शाक्षरे नानादेशात्रिभिः पादैर्वर्तते प्रागुल्लिख्य गायत्री प्रथमभेदः तस्योत्तरहरणं तत्सं
 वितुर्वरेण्यं गुरुः ॥ भर्गो ॥ हि ॥ धियो ॥ यात ॥ इत्यादिबुविशदक्षरा गायत्री संज्ञा
 र्ज्ञेया सा वतुर्विशत्यक्षरा तिस्रो गायत्री मीलितत्वा आर्षगायत्री संज्ञा सा तस्याः ति
 त्वा गायत्री रूपमाह देवी गायत्री आसुरी गायत्री प्राजापत्या गायत्री तिस्रिस्त्रिमा
 यत्री वेदितव्या एवं प्रकारेणोल्लिख्युल्लेख्यतां तान्येकविंशतिर्लक्षं सप्तमोऽर्षसंज्ञानी
 त्यर्थः । अथ तिस्रो गायत्र्युदाहरणं तत्तदेवी गायत्र्यैकाक्षरा सवितुर्वरेण्यं भर्गो दे
 वस्य धीमहीत्यासुरी गायत्री पंचदशाक्षरं धियो यो नः प्रचोदयादिति प्राजाप
 त्या गायत्र्यैकाक्षरश्चेति तिस्रो गायत्र्युदाहरणानि एवमेवोल्लिख्युल्लेख्यतां तस्या
 र्षसंज्ञा सर्वत्र प्राग्यजुषामार्षसंज्ञा रिति विंगलेनाह । अथ गायत्री द्वितीयभेदः

पंचकाश्वतारः षडश्वतुर्थश्वतुको वापदपंक्तिः । पंचाक्षराश्वतारः षडक्षश्वतुः ।
चतुर्थश्वतुर्दशराविकल्पेन साभुरिकपदपंक्तिर्गायत्रीनाम । तस्योदाहरणं अत्रैतमर्थः ।
अश्वनस्तोमैः ५ कर्तुं न भद्रं ५ हृदि स्थं ४ । रुध्यामात अहः ६ इति शेषेन कमते । अत्रैत
मद्येति पदपंक्तिर्गायत्रीनाम । अपि च विंगलमते अत्रैतं ति नागीगायत्रीनाम भद्रः
द्वौ नवको षडश्वनागीतिस्तु । तस्य द्वितीयोदाहरणं अत्रैतं शकं २५ नरं ३५ आद्यो द्वौ
पादौ नवाक्षराः । तृतीयः पादः षडक्षराः । नागीगायत्री विंगलमते नासिं । पुनः पदपं
क्तिरुदाहरणानि । अधास्तुने व्यहः ५ कर्ता भद्रस्तु ५ दक्षस्थसाक्षोः ५ । रथी कीर्तस्तु ५
सहता बभूथ द्युपुनः एभिः ५ भवन्ति ५ स्वर्णं ५ वरुणः ५ अत्रैतं ५ सुमना ५ पुनः ५
भिः ५ गीर्भिः ५ अत्रैतं ५ पतनं ५ पुनः ५ हृतं नरुतं ५ तं ५ भुवि ५ पतते ५ तं ५ वं ५
नवस्तादिष्टेयं विना नैतमद्येत्यादि ।

पंक्तिः स्वराट् गायत्री यथाक्रमेण सेयाः पदपंक्तिः पंचेति विंगलः । अथ गा० ३ भेदः ॥
 षड्सप्तैकादशाऽल्लिगर्भा । अथ मपादि षडक्षरश्च द्वितीयपादः १ क्षरः । तृतीया० ११
 क्षरश्च सोल्लिगर्भा गायत्री नाम तस्योपा० णं ॥ तामे अश्वानां व्यरुः ६ । हरी०
 ना० उतो० सा व्यरुः ११ ॥ अथा० ४ भेदः ॥ त्रयः सप्तकाः पादनिरुत्क्रमेण त्रयः पा
 दाः सप्ताक्षराः । सापाद निरुत्गा० नाम ॥ तस्योपा० णं ॥ युवाकु० नां १ युवाकुसु०
 भूयाम० १ पुनः । अभीषुणः ० १ अविता० १ शतं भ० १ ॥ कयिज्जिपाद्विभिः । सापाद
 निरुदिति द्वे सत्रे विंगलः ॥ अथ गा० ५ भेदः । मध्यमः षड्क्षरश्च ततिनिरुत् आद्यंतो
 पादो सप्ताक्षरो मध्यमपादः ६ क्षरश्च । सानिरुत् गायत्री नाम ॥ तस्योपा० णं ॥ पुरुत० १
 स्तोतृणां ० ६ । वाजो भे० १ ॥ तत्र कारिका । आद्यपादास्तृतीयश्च सप्तको मध्यमो य १८
 दि । षडक्षरश्चाविसेया गायत्र्यतिनिरुदिति ॥ अथा० ६ भेदः । दशकश्चेष्टव
 मध्या । आद्यंतोपादो सप्ताक्षरो मध्यपादो दशक्षरश्च । सायवमध्या गायत्री नाम ॥

तस्योपा० रणं । ससुन्ने० नां १ योरा० कानां १ । सोमो० तीनां १ ॥ कारिका । आद्यपाद
 तृतीयतु सप्तके मध्यमा यदि दशाक्षरः सा गायत्री यवमध्याः प्रकीर्तिता । विपरीता
 यवमध्याति विंगलः । अथ गा० ७ भेदः ॥ यस्यास्तु षड्सप्तकाष्टकाः सावर्द्धमाना ।
 प्रथमपादः ६ क्षरः । द्वितीया० १ क्षरः । तृतीया० १ क्षरश्च । सावर्द्धमाना गायत्री नाम । त
 स्योपा० णं । ईशनावा० ६ क्षयं ० १ अपो० जं । पुनः त्वमग्ने यसां १ । नां १ देवे
 भि० ० ॥ षड्सप्तकाष्टकावर्द्धमानेति विंगलः । एव - अथ गायत्र्य
 षडभेदः । विपरीता प्रतिष्ठाः प्रथमपादाष्टाक्षराः । द्वितीया० १ क्षरः । तृतीया० १ क्षरः । सा प्र
 तिष्ठा गायत्री नाम । तस्योपा० दहरणं । आपः १० जं । वरु० मम १ । ज्योक् ० शं । पुनः त्व
 मग्ने १ । सि० देवसां १ । व्यरुः १ । त्वं यसे १ । अयः व्यरुः ६ । विपरीता प्रतिष्ठति विंगलः ।
 अथ गा० ८ भेदः । षोडशो सप्तकश्च कसी यसी । आद्योपादो षडक्षरः । तृतीयपादः स
 प्ताक्षरश्च । सा कसी यसी गायत्री नाम । तस्योपा० णं । प्रष्टु प्रियाणां ६ स्मृ० सा० दा०

त्रि० १। पुनः १२५ सहस्र० ७ वत्तणः ०६१ क्रतुर्भ० ६॥ विकल्पेन पादव्यत्यासेन क्र० गा० से
 या। अथ विंगलानुसारेण गायत्री दशभेद उच्यते॥ षड्भूषणकयोर्मध्येष्टवतिपादनिक
 त्वं प्रथमपादः ६ क्षरः १ द्विती० ८ क्षरः १ तृती० ७ क्षरः १ सातिपादतिरुत्तगायत्री नाम। तस्या
 ष० णं। त्रैलोक्यो अतिथिं दस्तुषे० यं ८ अग्निं० धृ० ७। इदमुदाहरणं परिभाषानुक्रमणाना
 स्ति। विंगलदर्शनमित्यर्थः। इति पादविभागे न दशगायत्र्य इति तां इति ४ वतुर्थस्वं उः॥
 द्वितीयमुल्लिखन्निपदं लो द्वादशा द्वितीयं छंद आर्षोल्लिखनामाधिरुतं प्रागनुष्टुभे
 धिकारात्सात्रिपदावर्तितं उल्लिखन् भेदः १ आद्योपादावनादेशादष्टाक्षरो तृती० १२ क्ष
 रश्च सांल्लिखनामः तस्यो० णं। यद्दसौमपा० ८ मयः श० ८ यनाहं हे १२ व्यहः॥ पुनः
 यस्यत्यं छंदं ८ दिवो० धयः ८ अयं स० ब १२ कारिका। आद्यावष्टाक्षरोपादो तृतीया
 द्वादशाक्षर इति उल्लिख्यत्रो जाग तश्चति विंगलः १ अथोल्लिखन् भेदः १ आद्यश्चेत्यु १२
 उल्लिखन् आद्यपादो द्वादशाक्षरः १ द्वितीयतृतीयवनादेशात् ८ क्षरो। सापुर उल्लि

नाम तस्यो० णं। तच्चक्षुर्द० सुत्तरत १२। परये० शतं ८ जीवे० शतं ८॥ पुनः १ ये अंतिष्ठु
 नवः १२ स्वक्षरं ८ शु८ आया० सु८ कारिका। आद्यो द्वादशकः पाद उन्त्यावष्टाक्षरो यदि
 पुर उल्लिखिति प्रोक्ता तच्चक्षुर्दित्युदाहृतिः। पुर उल्लिख पुर इति विंगलः १ अथोल्लि० ३ भे
 दः १ मध्यमश्चेत्क्रुश् प्रथमतृतीयपादावनादेशादष्टाक्षरो। द्विती० १२ क्षरश्च सा
 ककुबुल्लिखनामः तस्यो० णं। सुदेवः सम० ति० सुवी० ल्यः १२॥ व्यहः॥ यं त्रा० तं ८ पुनः १
 युष्माकं० अनु० मुदद० वः १२ वशी० रिव० कारिका। द्वादशाक्षरकामध्येष्टकावधिको त्व
 यदि सांल्लिख ककुबिति प्रोक्ता सुदेवः समस्त इति ककुम्मध्ये वेदं त्य इति विंगलः १ अ
 थोल्लिखन् वतुर्थभेदः १ त्रैलुभ जागत वतुक्काः ककुम्भ्यं जाशिरो ल्लिखनामः तस्यो० णं। इ
 रीरकास्त० मु० ११ द्वादि० नं १२ नन मर्थ ४ कारिका। एकादशाक्षरस्वाद्यो द्वितीया द्वादशा
 क्षरः १ वतुक्काव्यतियस्या सा ककुम्भ्यं ककुशिरामता। अथोल्लिखन् वभेदः १ एकादशिनोः

परः बद्धस्तनुशिरा। आद्यो द्वौ पादौ वेकादशाक्षरौ। तृतीयपादः षडक्षश्च। सातनुशिशिरो
 लिङ्नाम। तस्यो० णं। प्रयाद्यो षे० भे० ११। ययावावा० ११। ष्रैषयुर्न वि० ६ कारिका। एकादशा
 क्षरावाद्यो तृतीयश्च षडक्षरः। यस्याः सैषा तनुशिरा प्रयाद्यो बल्युदाहृतिः। प्रया तनुशि रा
 नामेति प्रातिशारव्ये० अथो लिङ् भेदः। मध्ये वेति पी लिङ् मध्या० प्रथमतृतीयपादवेकादशा
 क्षरौ मध्यमपादः षडक्षरः। सापि पी लिङ् मध्या० लिङ्नाम० तस्यो० णं। हरी यस्य सु० वे० ११
 अवेता० पा० ६। उभार० दन् ११। पुनः। वज्रं यश्च के० ११। हरी म० मान् ६। अरुत० रजः ११
 कारिका। एकादशाक्षरः षड् पुनरेकादशाक्षरः। सापि पी लिङ् मध्या० काहरी यस्य सु
 दाहृतिः। त्रिपादनिष्ठमध्यापि पी लिङ् मध्येति विंगलः। वज्रं यश्च के त्वराकुलिङ् ज्ञेया० २०
 अथो लिङ् भेदः। आद्यः पंचकस्त्रयो एका अनुष्टुप् गभी। प्रथमपादः पंचाक्षरः। श
 पास्त्रयः पादा अष्टाक्षराः। सानुष्टुप् गभी लिङ्नाम० तस्यो० णं। पितुं नु० षं ५ महो०

धीजा यस्य० जसा व्यहः ८ वज्रं विप० यत् ११। कारिका। आद्यः पंचाक्षरः पादस्त्रयस्त्वष्टा
 क्षराः परे अनुष्टुप् गभी तिसा प्रोक्ता पितुं नुस्तोषमित्यवा० अनुष्टुप् गभी नामे वासा
 गस्त्यस्ति पितुं न्विति प्रातिशारव्ये० अथो लिङ् भेदः। वतुः सप्तको लिङ्गे व० वत्वारः पा
 दाः क्रमेण सप्ताक्षराः। स लिङ् कश्च ११। तस्यो० णं। नदं व० ७ नदं यो० १ पति० ० नं
 व्यह० धे० १। पुनः। मंसी महि० १। अस्माकं० षन् १। मतीनां० नं १। विप्राणां० १। मं
 सीमहीति निवृत्तलिङ् ज्ञेया०। नदं मंसीमहीति वेति प्रातिशारव्ये० कारिका० अनुष्टु
 प्पादसामान्येन मुद्रवाचे यमुलिङ् १। रहस्यब्राह्मणे प्यं वं० सम्यगाभ्यायते खकुत
 तालिङ् हउदिष्टाः सम्यक्पादविभागतः। पादेश्वर्तुभिः सैवोक्तानुष्टुप् गुणसंयुता।
 नदं व० ७ नदीनामित्युलिङ् अक्षरे भवाच्चनुष्टुप्पादेश्वर्तुर्वालिङ् गिति श्रुतिः। वतु
 ष्पादविभित्ति विंगलः। कारिका० वतुभिः सप्तकेः पादेश्वर्तुर्वालिङ् गिति श्रुतिः। वतु

व० दतीनां तु मंसी मही सुदाहृतिः ॥ ५ ॥ पंचमं खंडः ॥ तृतीयमनुष्टुप् आहृत्वा दास्यं
 तु बंधिकारः ॥ वतुर्भिः पादैर्युक्ता अनादेश एतद्वाराश्चतुषदाश्चैव इत्यनुवर्तत इति ॥ अ
 थानुष्टुपप्रथमभेदः तस्यो० पां० गायंति त्वा गा० ८ अर्धत्यक्तं ० ८ ॥ अस्मात्पा० ८ ॥ उद्ग
 मि० ८ ॥ पुनः ॥ उरोष्टरद्व० ८ विन्वी रा० ८ ॥ अधानो ० ८ ॥ दुष्मा सु० ८ ॥ कारिका ० वतुर्भि
 र्भक्तैः पादैर्युक्ता नुष्टुबिहोच्यते गायंति त्वा गायत्रिण उरोष्टरसुदाहृतिः ॥ अनुष्टुप्
 यत्रैरिति षपंगलः ॥ अथानुष्टुप् द्वितीयभेदः पंचपंचकाः षड्भ्यश्चैको महापदपंक्तिः ॥
 कर्मण पंचपादाः पंचाक्षराः ॥ अत्यः ६ क्षरश्च सामहापदपंक्तिरनुष्टुप् प्रनाम तस्यो०
 रणं ॥ तव स्वा० ५ अग्ने सं० ५ इदा० ५ इदा० क्तोः ५ ॥ श्रिये० न पसेवतं ६ ॥ कारिका ॥ पंच
 पंचाक्षरायस्याः षड्भ्यश्चैकः षडक्षरः ॥ सोक्तमहापदपंक्तिस्तव स्वादिष्टो दाहृतिः ॥
 अथानुष्टुप् तृतीयभेदः जागता वष्टकश्चकृतिः ॥ आद्यो द्वौ पादौ १२ क्षरौ ॥ तृतीयो

[illegible]

नरेवैवत् इति पादस्त्रयो यस्याता विद्वां सेतिका विराट् ता विद्वां सेतिका विराट् किति प्रातिशस्त्रे
 अथानुष्टुप् प्रभेदः। नववैराजत्रयो दशैर्नष्टरूपी आद्यपादो दशरः। द्विती० १० क्षरः। तृती०
 १३ रश्च। सानष्टरूपानुष्टुप् नाम तस्योपा० णं विष्टमिपाक्या ३० २ वज० स्त्रा १०। पा
 तं व० सानः १३। कारिका नवक्षरं दशक्षरस्त्रयो दशक्षरस्तथा इति त्रयोहियत्रे
 व नष्टरूपा हि सा स्मृता नष्टरूपा विष्टमितीति प्रातिशस्त्रे अथानुष्टुप् सप्तमभेदः।
 दशकारत्रयो विराट् क्रमेण त्रयः पादा दशक्षराः। सा विराट् अनुष्टुप् नाम तस्योपा० णं।
 विद्वांसो ममिं प्रमं ६० १० यं ते सु० दिः व्यहः १०। सो तु० वी० १०। दशक्षरा विराट् किति श्रुतिः। अ
 थानुष्टुप् सप्तमभेदः। एकादशकावा क्रमेण त्रयः पादा ११ क्षराः। सा विकल्पेन विराट् अनुष्टु
 प्नाम तस्यो० णं अत्रिनरो दीधि० ण्याः ११ हस्त० तां ११। दरे० कुं ११। कारिका दशक्षरा स्त्रे २२
 यः पादा यस्याः सा हि विराट् नवैव त्रिपात्रे ह भेरिति विंगलः। विराज्यामिष्टा स्त्रं लिङ्गं
 मयति ते त्रयस्त्रिंशद्दशभवंत इति ब्राल्लणश्रुतिः। दशतिष्वरवत्ताः। वतुर्थं बृहतीत्

तीयाद्वादशा नवतुर्थं दो बृहती नाम आपत्तेराप्येव ह्यधिकारः। अथ बृहती प्रथम
 भेदः। प्रथमद्वितीयं वतुर्थं पादा अनादेशाद्वादशक्षराः। तृती० १२ क्षरश्च सावै बृहती नाम
 तस्यो० णं अयं ते अस्मिन् ह्येतः ८ साम० तः ८। नुपा० दि १२ आति० थं ८। कारिका आदितो
 दशक्षरो पादो तृतीयो द्वादशक्षराः वतुर्थो द्वादशक्षराः तं बृहती रवतुर्वै भवेत् बृहती जा
 गतस्त्रयश्च गतयत्रा इति विंगलः। अथ बृहती २ भेदः। आद्यश्वेतुर्गता बृहती आद्यपा
 दा १२ क्षराः। शेषास्त्रयो पादा अनादेशाद्वादशक्षराः सा पुरस्ताद्बृहती नाम तस्योपा० णं
 भवेत्यस्मिन् तः १० म्या व्यहः १२। महो नृम्णस्त्रयो ८। भाता० ८। पिता पुत्रमि० ८। पुनः ८। अ
 धी नृत्र० व्यहः १२। सद्यो दि० न्वः व्यहः ८। सद्यो दिदिष्ट० व्यहः ८। सद्यो० भवः ८। कारिका
 द्वादशक्षरा वा दावैव दशकाश्चापरत्रयः पादा यस्या हि सा प्रोक्ता पुरस्ताद्बृहतीति तं पुर
 स्ताद्बृहती पुर इति विंगलः। अथ बृहती ३ भेदः। द्वितीयश्च वं असारिणी प्रथमतृती

यन्वत्तुर्थापादा अनादेशादशाक्षराः । द्वितीयपादो १२ क्षरश्च सा नमं कृसारिणी बृहती
 त्रयमा तस्योक्तं । एतं शंसमिन्द्रां ध्रुविकं ८ । कृषित्सं ० एये १२ सदापा ० एये व्यहः
 ८ । मेदतो ० सो ८ । नमं कृसारिणी द्वितीया इति विंगलः । उरो बृहती वा विकल्पेन उ
 रो बृहती नामा । तस्यो ० णं । त ह मे ह कडुकं तत्तुर्ध्रुविकं अपा ० ८ तवे १२ । स्त
 यं यो व्रं घात व्यहः ८ स ह ध्रुविकं ८ । उरो बृहती यास्कस्येति विंगलः । स्कंधो ग्री
 वी वा विकल्पेन स्कंधो ग्रीवा बृहती नामा तस्यो ० णं । मत्स्यपायिते ० व्यहः ८ पात्रस्ये ० ए
 १२ । वृषाते ० इडः ८ पात्री सहस्रं मः ८ । स्कंधो ग्रीवी विकल्पेन स्कंधो ग्रीवी बृहती नाम
 तस्यो ० णं । कौष्टिकेति विंगलः । कां का आदितो हाक्षरः पादा द्वितीयो घादशाक्ष
 रः । पादावप्यष्टको सोलात्रिभिरेव तु नामभिः । कृषीणां मत्तमे दोहिनामभेदे तु कार
 णं । विंगल मते तत्र यमहर्षव्यं कृसारिणी । स्कंधो ग्रीवी कौष्टिकेश्वयास्कस्यो रो ह

ह्यपि एकस्वग्रीणिनामानि प्रत्येकमुदाहरणं । त्रय आचार्यमत इति वेदित
 व्यं । अथ बृहती वृत्तार्थने ८ । अंत्यश्चेत्परिष्ठा बृहती प्रथमद्वितीयतृतीयपादा
 अनादेशादशाक्षराः । वृत्तार्थपादो १२ क्षरश्च । सोपरिष्ठा बृहती नाम तस्यो ० णं
 न तमं हो न तं ८ द्वा सो ० ल्यं ८ स जो ० मा ८ मित्रो नु ० षः १२ । कारिका आदितस्वा
 छकायस्यास्त्रयोपादादशाक्षराः । उपरिष्ठा बृहती नाम तमं उदाहृतिः । उपरि
 ष्ठा बृहती इति विंगलः । अथ वृत्तार्थने ८ । अंत्यश्चेत्परिष्ठा बृहती प्रथमद्वितीयतृतीयपादा
 अनादेशादशाक्षराः । द्वितीयतृतीयपादादशाक्षराः । साविता
 बृहती नामा । तं ० रणं । सुर्वस्वास्तं मं हो ० व्यहः ८ सुर्ववा ० सतं १० । तानो ० १० । यमं
 धायाः ८ । कारिका यमयाक्षरा मध्यपादो त्वातो दशाक्षरो । विहार बृहती

सोलायुवंद्यास्तमुदाहृतिः। वेराजौगायत्रौवेतिपिंगलः। अथहृ० षष्ठभेदः। त्रि
 जागतोर्ध्वहृती० क्रमेण१२क्षरास्त्रयः पादाः। सोर्ध्वहृतीनाम। तस्यो० णं।
 अजीजनोअ० आच्छहृ० १२ ऋतस्य० तृणः १२॥ संपा० षडदत्त११ कारिका। त्रि
 योद्वादशकायस्याः साहोर्ध्वहृतीविराट्। त्रिभिर्जागतैर्महाहृतीतिपि
 गलः। अथहृ० ७ भेदः। त्रयोदशिनोर्ध्वहृकः। विपीलिकमध्या० आद्यंतोपा
 दोत्रयोदशक्षरैः मध्यमपादोद्वादशश्च। साविपीलिकमध्याविराट्हृती
 नाम। तस्यो० णं। अभिवोवीरमं० गाय१२ गिरामहा० सं८। इन्द्रनाम० था१२॥
 कारिका। सवाक्षरोद्वादशयद्यद्विहृतातेमध्येत्रयोदशत्रयोदशकयोर्ध्व
 त्। साविपीलिकमध्याकाहृतीद्वित्रयोदशात्। त्रिपादणिष्ठमध्याविपीलि

२४

सो

कमध्येतिपिंगलः। अथहृ० ८ भेदः। नवकाक्षोद्वादशयष्टिनोविश्रमपदा॥ मध्यम
 पादो२क्षरः। तीय११क्षरः। द्वितीयचतुर्थपादोद्वादशोः साविश्रमपदाहृती
 नाम। त० रणं। सनितः सुसं० यु० चित्र० नृत०। प्रास० हतं११ भुज्युं० इत्यं०
 ८। कारिका। नवाक्षरोद्वादशवतथैवेकाद्वादशक्षराचतुर्थेष्टाक्षर्योतिपादायस्या
 लसोच्यते। अथहृ० २ भेदः। चतुर्नवकाक्षल्येयः। क्रमेणचत्वारः पादाश्चनवाक्षराः। त०
 रणं। तंतावयंपितोव० २ गावोन० २ देवेभ्यः० इत्यं० १२। अस्म० ६२ व्यहृः। कारि
 का। चतुर्ध्वनवकेः पादेषुक्ताविहृतीमतेषु। क्वचिर्नवकाक्षत्वारशतिपिंगलः। इ
 नि० खंडः। पंचमं पंक्तिः पंचदश० आत्रिष्टुभः पंचयधिकारः। पंचमं तं० पंक्तिनाम
 क्रमेणपंचपादअनाद्वादशक्षराः। तावपि पंक्तिनाम। त० रणं। इन्द्रनाम० था१२॥
 ८ शवरहृ० मिः २॥ तामिभं० पु० व्यहृः ८ उतमं० हृ० सवाक्षं० षडदत्त११ पञ्चापं० पंक्ति

गार्ध्वैरिति पिंगलः ॥ पंचपदापंतिसिक्कतिः ॥ अथ पंचकैः भेदः ॥ अथ वतुष्वदाविश
 दशकैः ॥ अथैत्यधिकारे तेन विराट् दशकैरित्यादौ वतुभिः पादैरित्यादिसिद्धं भवति ॥
 क्रमेण चत्वारः पादा दशाक्षराः ॥ सा वतुष्वदाविराट् पंचकिर्नामः तं ० रणं ॥ मन्वेत्यायसि
 यं ० नां १० मन्वेत्यायसि ० १० ॥ मन्वे ० तुं १० म० णीनां १० ॥ पुनः ॥ विषिप्रोरहिमां ० १०
 पुतो ० ददु १० ॥ लदामं ० ष्यं १० ॥ ऋजिं ० षेदा १० ॥ कारिका ० वतुभिर्दशकैः पादैः क
 मणेवयड्यते ॥ विराट् पंचकिस्त्वसाप्रोक्तमन्वेत्वेतीत्युदाहृतिः ॥ अथ पंचकैस्तृती
 यभेदः ॥ अयुजो जागती सतो हृती ॥ प्रथमतृतीयपादो द्वादशाक्षरो ॥ द्वितीयवपुर्थ
 पादो द्वादशाक्षरो ॥ सतो हृती पंचकिर्नामः तं ० रणं ॥ मातेराधो सिमा ० १२ अ
 त्मान्कदा ० भन् ॥ विश्वा ० १२ वस्त्रनिवर्ष जिभ्यआ ॥ ० ॥ कारिका ॥ तृतीयाधो द्वा

दशकौ द्वितीयांत्यो तथाष्टकैः ॥ यस्याः सतो हृत्येव मातेराधोऽस्युदाहृतिः ॥ पूर्वोचिद
 युजः सतः पंचकिरिति पिंगलः ॥ तथा सतो हृती तां डि न इति ॥ अथ पंचकैश्चतुर्थभेदः ॥
 युजो वेद्विपरीताः द्वितीयवपुर्थपादो द्वादशाक्षरो ॥ प्रथमतृतीयपादवनादेश
 द्वादशाक्षरो ॥ सा विपरीता पंचकिर्नामः तस्यो ० णं ॥ यस्तस्रः आ ० खा ० विश्वे ० वृतः १२
 तं विश्वे ० गा ० रं ० दं ० हवं ० च १२ ॥ कारिका ॥ द्वितीयांत्यो द्वादशकौ तृतीयाधो तथाष्ट
 को ॥ यस्याः सा विपरीततनाम्नो कावक्योऽनुमे ॥ विपरीतो वेति पिंगलः ॥ अथ पंच
 कैः पंचमभेदः ॥ आधो वेत्प्रस्तारपंचकिः ॥ आधो द्वोपादो द्वादशाक्षरो ॥ तृतीयवपु
 र्थपादवनादेशद्विदशाक्षरो ॥ सा प्रस्तारपंचकिर्नामः तस्यो ० णं ॥ भद्रमिद्रप्रकाशक
 ती १२ अक्र ० वती १२ ॥ गृणा ० वत ० स्तुवा ० ना ० वत ० वत ॥ ० ॥ कारिका ॥ पादो द्वादशाक्ष
 वाधावत्यावष्टाक्षरो परो ॥ यस्याः सा प्रस्तारपंचकिर्भद्रमिद्रित्युदाहृतिः ॥ प्रस्तारप

किः पुरत इति पिंगलः । अथपंकेः ६ भेदः । अंत्यो वेदास्तरपंकिः । तृतीयचतुर्थपा-
 दो १२ क्षरौ । प्रथमद्वितीयपादावनादेशादष्टाक्षरौ । साप्रस्तारपंकिर्नाम । तस्यो-
 णं आग्निं नखवृत्तिभ्यः व्युहः ८ होता ० हेन । यसा ० मदे १२ शीरं ० क्षसं १२ कारिका ।
 आद्यावष्टाक्षरौ पादो ततो द्वादशको बरो । यस्या आस्तारपंकिः स्यादाग्निं नखवृ-
 त्तिः । आस्तारपंकिः पुरत इति पिंगलः । अथपंकेः सप्तमभेदः । आद्यांत्यो वेत्सं-
 स्तारपंकिः । प्रथमचतुर्थपादौ द्वादशक्षरौ । द्वितीयतृतीयपादावनादेशादष्टा-
 क्षरौ । सासंस्तारपंकिर्नाम । तं रणं पितु भूतो न तं तु मिः क० वः १२ प्रति० मसि ८ ।
 उषाऽअप० तमः ८ संव० ता १२ । कारिका । द्वादशक्षरयोर्मध्ये पादावष्टाक्षरौ य-
 दि यस्याः संस्तारपंकिः स्यात्पितु भूतो न तं तु मिः । संस्तारपंकिर्बहिरिति पिंगलः ।
 तत्र संस्तारपंकिस्तदाहरणमिवासायार्थः । आयाहिवनसासहतिरदिपदाः शंसतीति ।

ब्राह्मणं तथाः पाहिसंवर्तुषस्य द्वैपदमिति द्विपदास्त्वके पितु भूत इत्येकासंस्तार-
 पंकिश्चंद्रः पठ्यते कथमिदं चतुष्पादाक्रियते उच्यते । द्विद्विपदास्त्वचः समाम-
 नंतीति । द्विद्विपदयो रध्यापन एकवत्त्वमत्रैवं वक्ष्यते । तेन चतुष्पात्त्वमित्यदोष इ-
 ति । अथपंकेः ८ भेदः । मध्यमो वेदिष्टारपंकिः । द्वितीयतृतीयपादौ द्वादश-
 क्षरौ । प्रथमचतुर्थपादावनादेशादष्टाक्षरौ । साविष्टारपंकिर्नाम । तस्यो णं अ-
 न्ततवश्चो वयः ८ महि० सा १२ । व्युहः ८ कथ्य व्युहः १२ पधा ० वं ८ कारिका । यस्या-
 स्त्वष्टकयोर्मध्ये भवेतां द्वादशक्षरौ । विष्टारपंकिः साप्रोक्ता अन्ततवत्पुत्रा हतिः ।
 विष्टारपंकिस्त इति पिंगलः । इत्यष्टमस्तु । पठ्यते प्रत्रैष्टमयदा । आज-
 गत्या दाष्ट्रिष्टकोष्ठकारः । त्रैष्टममित्यनादेशादष्टाक्षरनि इत्यष्टं पादाश्चत्वार-
 एव । अनादेशाच्चतुर्थपञ्चमवर्तितत्त्वत्वार एकादशकास्तु पादा यस्याः सो कः

त्रिष्टुबायार्थेर्विशिष्टेः। अथाव त्रिष्टु प्रथमभेदः। तस्यो० पां० बिबासोमनाभियं० तर्हः
 ११ ऊर्वं गयं० ३११। वियो० रुस्त ११ विष्वा० मिः ११। एकादशाक्षरात्रिष्टुबितिः।
 अथ त्रिष्टु प्रद्वितीयभेदः। द्वौ तु जागते यस्यः सा जागते जगती त्रैष्टुभे त्रिष्टुः यस्याश्च
 दसो द्वौ पादौ द्वादशाक्षरोः तथा द्वौ पादावेकादशाक्षरौ ता उभौ सति जागते जगती त्रैष्टु
 भे त्रिष्टुबितिर्ज्ञेया। अथ जागते जगत्युदाहरणं। सो विन्नुदष्टिर्धृथा ३ स्वासनाक्कहः
 १२ इ० ५० ५० पु० लुते १२॥ अववे० पु० ११ उदिष्टु० वनं ११॥ तथा त्रैष्टुभे त्रिष्टुबुदाहरणं। स
 नेमि चक्रमजरं० ते १२ उक्ता० बहति ११। सूर्यस्य० तं ११। तस्मिन्ना० श्वाबूहः १२। एते
 द्वे सूवा बुदाहरणं बोद्धव्यं। तत्र जागते जगती त्रैष्टुभे त्रिष्टुबितिर्विशेषस्तुकोदाह
 रणानि। इमं स्तोमीयं सूक्तं। तथा मानोमि चो वरुण इति सूक्तमिति द्वे सूक्ते जाग
 तत्रैष्टुभे सहवामि श्रितं बोद्धव्यं। एवं सर्वत्र कारिका यस्या द्वादशाकाया रावण्या

२७

ती

न्यावेकादशाक्षरोः त्रिष्टु प्रजागतस्तुल्लेखाः सोऽयं ते जागतीति वै। अथ त्रिष्टु प्रथमभेदः।
 वेराजो जागती सभि सारिणी। आद्यो द्वौ पादौ १० क्षरोः तृतीय चतुर्थ पादौ १२ क्षरोः
 साभि सारिणी त्रिष्टु प्रजागत तस्यो० पां० यो वा वाति वा यो मृध० १० पु० रुसह० १०। तत्रदि
 द० ११ पिते वनः १२। कारिका यस्या द्वादशाक्षरा पादौ ततो द्वौ द्वादशाक्षरोः सा काभि
 सारिणी त्रिष्टु प्रजावा वा वे लुदाहतिः। अथ त्रिष्टु प्रथमभेदः। नवको वेराजस्यैष्टुभे वा आ
 द्यो पादौ २ क्षरोः तृतीय पादौ १० क्षरोः चतुर्थ पादौ ११ क्षरश्च सैका विराट् स्थाना त्रिष्टु
 नाम तस्यो० पां० स्वस्ति न इन्द्रा वृ० वाः २ स्वस्ति नः० पाः २॥ स्वस्ति नस्तो० मिः १० स्व
 स्ति नो० तुक्कहः ११। अथ द्वौ पादौ द्वौ वा शब्दाद्विकल्पेन द्वितीयभेदो विराट् स्थाना
 श्रुतिः वेराजो नवकोऽष्टुभश्च आद्यो द्वौ पादौ द्वादशाक्षरोः एका नवाक्षरः। एक एका
 द्वादशाक्षरश्च तस्यो० पां० श्रुधी हवमि इमा रिष० पयः १० स्यात्ततं नो १०। इमा० ति

भुरिक १० वसू रंतः ११। सावित्रादृशनायथा शोने नबोद्धव्या अस्य सूक्तस्य
 परिभाषा क्रमो नास्ति इति विराट्शनाद्विप्रकारोऽयः कारिका यस्या नवाक्ष
 रो पादो तृतीयो दशकस्तथा एकादशक्षरो न्यश्च विराट्शना तु सामतेति स्वस्ति
 नः ६१। अपि च यस्या दशक्षरावाग्यो तृतीयश्च नवाक्षरः। एकादशक्षराभ्यां यो
 विराट्शना नैव सापि वेति श्रुधी हवमिंदेति अथ त्रिष्टुप् च मभे ६२। एकादशिन
 स्त्रयो एकश्च विराट्शनाः क्रमेण त्रयः पादा एकादशक्षराः। चतुर्थपादो षाक्षरश्च
 सावित्राट्शना त्रिष्टुप् नमः। तस्यो० णं तुभ्यं श्रोतं त्यग्निगोशचीवः। व्यहः १११ स्तो का
 सो० तस्य १११ कवि० गाः १११ हव्या० धिरा० कारिका एकादशक्षरा यस्याः पादाश्च २८
 २९ स्त्रय आदितः। चतुश्चाष्टकः सात्ता विराट्शनेति बद्धवैः। अथ त्रिष्टुप् षष्ठमभे ६३।
 द्वादशिनस्त्रयो एकश्च ज्योतिष्मती क्रमेण द्वादशक्षरास्त्रयः पादाः। चतुर्थपा

द्वादशक्षरश्च सा ज्योतिष्मती त्रिष्टुप् नमः। तस्यो० णं अग्निनेंद्रेण वरुणे न० ना १२ आ
 दित्ये० भुवा १२ स जोष० णन व्यहः १२ सोमपि० ना० कारिका यस्या द्वादशिनः
 पादास्त्रयः काप्यस्ति नाष्टकः। एवाज्योतिष्मती त्रिष्टुप् उत्तरवक्षुदाहतिः। इत्युप
 रिष्टा ज्योतिः। अथ त्रिष्टुप् सप्तमभे ६४। यतोष्टकस्ततो ज्योतिः। सर्वज्योतिः श
 द्वावक्ष्यत यतोष्टकस्तस्यार्थः। यत्रयज्योतिः शब्दवाजास्तत्र तत्र बोद्धव्यः।
 तत्र ज्योतिः शब्दः पिंगले नो राहतः। एकेन त्रिष्टुप् ज्योतिष्मती तथा जगत्पकेन
 उरक्षा ज्योतिर्मध्यमेन उपरिष्टा ज्योतिरेत्येनेति पक्षे चैव्यस्ति चतुर्था एतस्य पृ
 थक् पृथक् गृह्यमाणानि अथ पुरस्ताज्योतिरुपरिष्ठे मदाक्षिप्रश्चः प्राहवा इत्य
 तिः पुरस्ताज्योतिस्तव्यहः १२। अथैव स्ववक्ष्यमाणानि व्यहः १२। अथैव स्ववक्ष्य
 णानि व्यहः १२। इत्यादिनाम त्रिष्टुप् तथा वेदांतरबोद्धव्यं अथ द्वितीयपादान

२ = प्रथमं नमः ज्योतिः ३

ध्येज्योतिरुदाहरणं। यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षथुः १२ एवेका० धतं ८। बृह० ऊवे १२
 इंजा० षसा १२। पुनः। ताभिरायातं षष० वं १२ विश्वसुं० यंति नृत् ८। इषामं हिष्ठा०।
 १२ प्राभिः क्रि० तं १२। इति द्वितीयापादो द्वाक्षर उदाहरणं। अथ मध्येज्योतिस्तृतीया
 पादो द्वाभ्युदाहरणं। यादिव्या आपः पृथिवि संबभूवुः १२ या अंतर्निवीयाः बृहः
 १२ हिरण्यव० याः ८। तान आ० वं तु बृहः १२। इति तृतीयापादो मध्येज्योतिर्गृह्यस्तु
 नेवेदांतर इति। अथ त्रिष्टुप् भेदः। बत्वारो द्वाजागतश्च महाबृहती। क्रमेण बत्वा
 रः पादा ८ क्षराः। पंचमपादो द्वा० १२ क्षरश्च० सामहा बृहती त्रिष्टुप्ताम। तस्योदाह०
 नवानां नवतीनां निरृत् ८ विषस्यरोपुषीणां बृहः ८। सर्वा० नाम ८ आरे० ज २८
 नै बृहः ८ हरिष्ठा० कार १२। इत्थं ततो द्वा दशक्षरा महाबृहत्युदाहरणं। अथादितो
 द्वा दशक्षरो महाबृहत्युदाहरणं। नमो वा कृत्रास्ति ते अधरे नरा १२ विव० तवे ८॥

आयात० तं ८ अवस्यु० ऊवे ८ धतं रत्ना० ष ८। इत्यादितो द्वा दशक्षरः पादो महाबृहती इ
 ति कारिका। बत्वारो द्वाक्षराः पादाः पंचमो द्वा दशक्षरः। यस्यास्तु सोऽयते नाम्ना सम
 हा बृहतीति वै। अत्रापि क्रमो न विवक्षितः। तेनादितो द्वा दशका वसिधृतीत्यर्थः। अ
 थ त्रिष्टुप् भेदः। मध्येज्योतिर्गृह्यस्तु। आद्यो द्वा पादावष्टा
 क्षरो मध्यमपादा १२ क्षरश्च० सायवमध्यामहा बृहती त्रिष्टुप्ताम। तस्यो० णं। संमा
 तपत्यजितः बृहः ८ सपत्नी० व ८। मूषो० ध्यष्ट बृहः भस्तो० तो ८ विर्तमे० सीनाका १२
 रिक्ता० आवावष्टाक्षरो मस्यास्तुतीया द्वा दशक्षरः। पुनर्द्विषको ये स्याद्यवमध्याप्र
 कीर्तिता इति। अस्या द्वितीया उदाहरणं। बृहद्भिरे अर्बुभि रिति। अथ त्रिष्टुप् भेदः
 मध्येज्योतिर्गृह्यस्तु। आद्यो द्वा पादावष्टाक्षरो मध्यमपादा १२ क्षरश्च० सायवमध्यामहा बृहती त्रिष्टुप्ताम। तस्यो० णं। संमा
 तपत्यजितः बृहः ८ सपत्नी० व ८। मूषो० ध्यष्ट बृहः भस्तो० तो ८ विर्तमे० सीनाका १२
 रिक्ता० आवावष्टाक्षरो मस्यास्तुतीया द्वा दशक्षरः। पुनर्द्विषको ये स्याद्यवमध्याप्र
 कीर्तिता इति। अस्या द्वितीया उदाहरणं। बृहद्भिरे अर्बुभि रिति। अथ त्रिष्टुप् भेदः

वीनामा। तस्योपाहरणं। एवं प्राप्तिभ्यामहाविहव्यं २० श्रृण्वं च ० मिः १०। तास्तुरिषु
 वो ० ८ रयि ० ८ तं ८ ईषं ० धर्तं ८ कारिका। आद्यो दशाक्षरो यस्यास्त्रयश्चाक्षराः प
 रे। पंक्त्युत्तराविरादृष्टव्यं स्याद्विनामनी ॥ २ ॥ नवमखंडः ॥ सप्तमं जगती जागता
 पदा। सप्तमं च जगती नाम वेदितव्यं। आप्रगाथेभ्य आर्षमैत्रेयाधिकारः। क
 मेण द्वादशाक्षरैश्चतुर्भिः पादैरनादेशात्। चतुष्पदाश्चर्च इत्यनुवर्तते। अथार्ष
 जगती प्रथमभेदः। तं ० ॥ प्रदेवमन्त्रा ० ५ वः १२ असि ० नवः ११ बर्हिष ० मिः १२ प
 रि ० धिरे १२। पुनः १ मं स्तोममर्हते जातवेदस इति द्वितीयोपाहरणं। कारिका। य
 स्याः पादास्तु चत्वारो द्वादशाक्षरसंयुता जगती नाम सा प्रोक्ता १ मं स्तोममुदा ३०
 हतिः। अथ जगती द्वितीयभेदः। अष्टि नस्त्रयस्वी च द्वौ महासतो बृहती। अष्टाक्ष

रास्त्रयः पादाः। द्वादशाक्षरो लोकोपादे सामानासतो बृहती जगती नाम। तस्यो
 णं आयः पञ्चो भा ० ३ न ० १२ मं ० दिवि ० ॥ तिरस्तं ० म्यास्वा व्यहः १२ स्यात्वा स्व ० वृषा
 व्यहः ० आश्यावा अतको वृषा ० एतस्य परिभाषानुसारं पादक्रमो नास्ति।
 कारिका। महासतो बृहत्सुक्तासावत्रिंशत् क्रमादरः। आयः पञ्चो भानुनेति तृती
 याद्यो हि जागता इति। तत्र स्वात्मीयो जागता वित्यर्थः। अथ जगती तृतीयभेदः।
 अष्टको सप्तकः षड्दशको नवकश्च। आद्यो द्वे पादावष्टाक्षरे। एकः सप्त। सप्त।
 एकः षड्दश। एको १० क्षरः। एको २ क्षरः। सामानासं किं जगती नाम। तस्यो
 स्त्रयं विषमासजा मि ०। हति ० सु ० गृह ०। सावि ० राति ०। नाव ० राम ० अरे ० रिषाः
 १० मं कत्वा ० कार ० कारिका। आद्यो द्वादशाक्षरो यस्याः सप्तकश्च षड्दशः। द्वाद

क्षरोश्च न वक्रः सामहापंक्तिर्यते अथ भगती ४ भेदः १ बळष्टकावामहापंक्तिः ॥
 विकल्पेन षट्पादाः क्रमेणाक्षराः ॥ तस्यो० णं ॥ उभे यदि द्रो० सी० आप्रा० र
 वनिर्दृत् ॥ महा० तं० नां० निरुत् सस्त्रा० णी० नां० निरुत् देवी० न० त० भ० न० त० पुनः
 अवदके अवत्रिकेति षळष्टको द्वितीयो दाहरणं ॥ कारिका अक्षरावायस्याः ष
 सामहापंक्तिरेव हि ॥ अवदके अवत्रिका उभे यदि द्रो० सी० भगती बद्धिरिति विंग
 लः ॥ कारिका इति छं सिसप्तो ह्यारवाता नि विभागश्च ॥ एतच्छं दोनै ययुतां
 सं सां कर्तुं विदुर्भवते १० इति कारिका विवरणे दृश्यमानः ॥ अथ प्रगाथाः ॥ सूक्त
 संख्यानुवर्तत इत्येतस्मात्प्रगाथा अधि क्रियंते ॥ अथ प्रगाथमथमभेदः ॥ बृह
 ती सतो बृहत्यो बार्हतः ॥ तत्राद्यर्क बृहती ॥ द्वितीयर्क तो बृहती ॥ एते द्वे सवो मिलित्वे
 को बार्हतो भवति ॥ तस्यो दाहरणं मानिदन्यदि शसतति बृहती अवक्र दक्षिणं ह्यम

६

२१

करी

मिति प्रगाथो भवति ॥ स बार्हत प्रगाथो ज्ञेयः ॥ दृवाः प्रगाथा इति सूक्तकारः ॥ अथ प्रगा
 थद्वितीयभेदः ॥ ककुपूवेत्पूर्वाका कुभः ॥ तत्राद्यर्क ककुपूव द्वितीयर्क तो बृहती ॥
 एते द्वे सवो मिलित्वे कः का कुभः प्रगाथो भवति ॥ तस्यो० णं ॥ वयमुत्तामपूव्येनिककु
 बुद्धिक उपत्वा कर्म ॥ नये स नो युवेति सतो बृहती ॥ सका कुभः प्रगाथो ज्ञेयः ॥ अथ
 प्रगाथद्वितीयभेदः ॥ महा बृहती महा सतो बृहत्यो महा बार्हतः ॥ तत्राद्यर्क महा बृहती
 द्वितीयर्क महा सतो बृहती ॥ एते द्वे सवो मिलित्वे को महा बार्हत प्रगाथो भवति ॥ तस्यो०
 बृहद्विरग्ने अर्विभिरिति महा बृहती ॥ विश्वास्तो गृहपतिर्विश्वामसीति महा सतो बृ
 हती ॥ समहा बार्हत प्रगाथो ज्ञेयः ॥ अथ प्रगाथद्वितीयभेदः ॥ बृहती विपरीते विपरीता
 तरे ॥ तत्राद्यर्क बृहती ॥ द्वितीयर्क विपरीता कुपूवेत्पूर्वाका ॥ एते द्वे सवो मिलित्वे
 को विपरीतो तरे ॥ प्रगाथो भवति ॥ तस्यो दाहरणं नहि तं श्रूयसाधस रति बृहती ॥ पञ्च

२३

घञ्भावयत्सरेवेति विपरीतापंक्तिः । सविपरीतोत्तरः प्रगाथोत्तयेयः । अथ प्रगाथप्रभेदः ।
 अनुष्टुप् गायत्र्यौ चानुष्टुभो नुष्टुम्बुरवास्तुवास्तुके । तत्राद्यर्कानुष्टुपः द्वितीयाष्ट
 योगायै सानुष्टुम्बुरः प्रगाथो भवति । तत्करणं उक्तत्वात् यथोक्तं नुष्टुपः तु
 विशुद्धतुर्विकतोऽस्ति । यस्य ते महिनामहस्यते द्वेष्टवो गायत्र्योऽष्टस्तुष्टुको नुष्टु
 म्बुरः प्रगाथोत्तयेयः । एवं प्रगाथाः सर्वत्रेत्यर्थः । अत्र शास्त्रे अनुष्टुम्बुरवास्तुवास्तु
 कसति आनुष्टुभः प्रगाथः प्रत्येत्यर्थः । इति गायत्र्यादिजगत्पतान्याद्यसप्तकेवर्ग
 भेदः । द्वितीयोत्तरसप्तकेवर्गे अतिजगत्यादिसप्तकं दास्यति ध्वंयतानि अष्ट
 रसंख्येयोदाहरणान्याधिक्रियन्ते । यथा पारं पर्येण पादावसानं वेदितव्यं । अथाति
 जगत्पुदाहरणं प्रबो महेमतयायंतु विष्टवेत्यतिजगती तेषां अथ शक्यं पुदाहर
 णं प्रबो महेमतयायंतु विष्टवेत्यतिजगती तेषां अथ शक्यं पुदाहरणं । सुप्रमायातमदि
 भिरित्यतिशङ्करीत्या । अथाष्टपुदाहरणं त्रिककुकेषु महिकायवाशरमित्यष्टीते

[illegible]

अथोक्तव्युदा० आस्मिन्नाष्टश्रियं हं तुम इति १०४॥ इति कृत्यादीनि सप्त छंदांस्यु-
क्तत्वं तानि ब्राह्मणसूत्रयोस्तदाहरणानि । निरुत्तमुरिक् विराट् स्वरान् यथाज्ञानं
वेदितव्यानि ११ एकादशखंडः । अथ सूक्तसंख्या ऋबिदेवतछंदातिदेशादधि-
क्रियंते । सूक्तसंख्यानुवर्तत आन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः । परिभाषेया । सूक्तेया
ऋषांसंख्या पूर्वमुक्ताः । सा अन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः प्राक्विशेया । यथा अ-
ग्निमीके न वयं सूक्तं संख्यापरसूक्ते वा यवायाहीत्येतावत्संख्येति निदर्शनं ।।
ऋषिश्चान्यस्मादेष रवाविशिष्टः । वकादृषिरनुवर्तते । प्रकृतश्रविर्यावदनुव-
र्तते तावदन्यऋषेर्निदर्शनं । यथा जेता माधु छंदसः सूक्ते तत्र विश्वामित्रमाधु-
छंदसो निरुतिरित्येवमादि । अथवा वाशब्देन विशेषितो भवति । तथा चंद्रमा ए-
को नास्ति स्थितो वातं दात्रितस्य वाशब्दविशिष्टत्वात् । उत्तरसूक्तमिंद्रमिर्नवरुण-

[illegible]

शैल्विंदो देवता यस्य सूक्तस्य देवतानोच्यते। तत्र विशेषानामभिधाने ईदः प्रत्ये
 तव्यः। तस्यो० णं। सुक्तपक्षं दशै० आनुयुजं त्यादि यथा। त्रिष्टुप् छंदः। अनादि
 श इत्येव। यस्य सूक्तस्य छंदोभिधानं नास्ति। तत्रानादेशादिति ह्यर्थः। सर्व
 वं तस्यो० णं। एता यामोषगव्यं तद्वदं। अपि च। क्रयाम्यग्निमिति सूक्ते वैष्टुभे वे
 दितव्ये। एवं सर्वत्र प्रगाथा बार्हताः। अनादेश इत्येव प्रगाथ विशेषानभिधाने
 बार्हतः प्रगाथाः प्रत्येतव्यः। तस्यो० णं। प्रवोविंशति। कण्वो धौर आल ग्रेयं प्रा
 गाथं। अपि च। मोषसप्ताधिका प्रागाथमिति च विंशिकादिपदा विराजः।
 अनादेश इत्येव विंशिकादिपदा विंशत्यक्षरा इत्यर्थः। द्विपदास्ताः खल्वे ३४
 सर्वत्र- नादेशे छंदसो विशेषानभिधाने विराजो र्हेयोः तस्यो० णं। अपि च। नतायुमि
 ति षड्सूक्तानि। तद्वदमकपदा अनादेश इत्येव तद्वदशक्षरा इत्यर्थः। ए
 कपदा अनादेशे छंदो विशेषानभिधाने विराजो र्हेयोः तस्यो० णं। असिक्ता

यजमानस्तादयः। अथ क्रोधं विद्वानामकलः संशयश्चेति। नाहिकविंशकेगा यथा
 धृत्कृत्यते विराजं पश्यामः। न त्वेनुष्टुपादि विकारश्चेति। अस्त्वैव अपि च। बालं
 शयनं। कथमस्ति हि खल्वनुष्टुपादिविकारः। तद्वदशक्षरा इत्यर्थः। विराजो र्हेयोः
 अपि च। ह्येतान् खल्वपि साहो ध्वं ह्येतान् विराजति वचनानात्। शौनकाचार्यमते
 पंक्तः। खल्वपि विराजः। चत्वारो दशका विराजति विराजति शब्दः। तथेकविंशति
 रपि छंदसां विराजति मयात्। एकोनेत्युपक्रम्य चाम्प्य विराजित्याह भगवता शौन
 केनाप्युक्तं। विराजस्तु तस्य त्यादिना। अतश्चेकविंशति विराजो भवंति। द्वविंश
 शरादयः। दिशस्तस्य पथं तास्ततश्च न ता यंते। कर्षविंशति सवत देहः। तत्रास
 राण्येव सर्वं निमित्तं बलवत्तरमिति वदुष्यान्ते न दशाण्यं बलवत्तरं नास्तीति
 शरादयः भवत्युक्तं। न किंचित्कवमसाध्यं स्यात्। सखायुक्तं कर्षणं। यवशयत्युपक्रम्य

म्यपवकानि वेद्युक्तं तच्चैव तुष्याकरणेनैव उपपद्यते. पुनश्चाह. विराजो द्विपदाः
केचित्सर्वा आकुश्वतुष्यदाः। कृत्वापं वाक्षान्यादां स्तोत्राक्षरपंकय इति प्रा
तिशारथ्यवचनात्. एक एव पदान्येषां द्वौ पादौ द्विपदोऽयते. प्रोच्यते तत्तुतेनैव स्वरू
पेयस्य पादतश्चि. द्विर्द्विपदास्तु च. समामनंति। यस्य स्वरूके स्य द्विपदादिः स
मामनंति। तास्तु वश्चतुष्यदाः कृत्वेत्यर्थः। तस्यो० णं। पश्चान्तायुं गुरुत्वं तं १०
नमो० तं १०। स० मन् १० उप० जाः १०। इत्येकैवत्वात्. द्विपदासति चतुष्यात्वम
ध्यापने शिष्योपदेशोऽसर्वत्र बोद्धव्यं। अग्रे त्वं नो अंतम इति द्वितीयनिर्देश
नं। अयुधत्वादिपदेव स्वरूके वा युजोयानभवेति. तास्त्वं त्याद्विपदा एव. यथा. ३५
साधुर्न गच्छुरित्यु० णं। मंडलादिष्ठाग्रे यमे प्रोक्तं. मंडलादिषु देवता अनादशे
तत्राग्रे यं प्रतीयात्. यथा. अग्निमीक इत्याद्यनेकलमिष्यथः। आइंद्ररश्मिनात्.

आग्नेयत्वं निरुक्तिः सर्वत्र मंडलादिबोद्धव्यं ततः माविदम्यद्विशं सते तस्मै
मंजुले एं प्रशब्दाग्नेयत्वं नास्ति अपि च स्वादिष्टुयामदिष्टयेत्यत्र न वमं
उक्तं पावमानं सोम्य वेति आग्नेयत्वं नास्ति त्रिष्टुबंत्यस्य सूक्तस्य शिष्टाजगत्स्य
ष्टुबंत्यस्य त्रिष्टुभोवा त्रिष्टुबंत्यस्य सूक्तं तस्य सूक्तस्यानादेशेन्यस्य छंदसः शिष्टाजग
ती प्रतीयात्सर्वत्र यथा गायत्र्या देवी त्रिष्टुबान्नोक्ता सा जागर्तन भवति त्रिष्टु
बंतस्य जगतसूक्तस्य वेदिषट्पद्युदाहरणं बोद्धव्यं आदेशे गायत्रं प्राग्धिरण्य
सूक्तपरः आदेशे वेदस्याग्निमीक्ष्यारभ्य त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्यंतं हि स्य
सूक्तपरं वेदं श्रयमाने गायत्रं छंदः प्रतीयादनादेशात् अपवादपरिहारणे तद्वृ
थं तन्मध्यगा वंतित्वा सूक्तमानुषुभं तथा कस्य मंतसूक्तं त्रेष्टुभम् तथा यज्ञे

द्विसत्येति स्तुतं पांक्तमिति स्पष्टार्थमुक्तं बोद्धव्यं । १२ ॥ इति द्वांशः खंडः ।
 अथ विपल्या अभिधानोच्यते गोधो घोषो विश्ववारा ३१ अपाला ४ ।
 उपनिषदापो ब्रह्मजाया धनुः ७ । अगस्त्यस्य स्वसाजा अदितिः ८ ।
 प्राणी ९ । इमांता १० । सरमा ११ । रोमशा १२ । उर्वशी १३ । लोपामुद्रा १४ । नदी
 १५ । यमी १६ । नारी १७ । शश्वती १८ । श्रीः १९ । लक्ष्मी २० । सार्वरात्री २१ । वा
 क २२ । श्रद्धा २३ । मेधा २४ । दक्षिणा २५ । रात्री २६ । सूर्यासावित्री २७ । एताः
 सर्वाः सप्तविंशतिका ब्रह्मवादिन्यं रीताः । त्रैरिता इत्यर्थः । १३
 इति त्रयोदश खंडः ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीता नृकमणि दीपिकायां खंडः

पृ० उदा० लोपनामककलभदस्तुतगणेशकृतौ परिभाषो बाहरण ग्रंथः समाप्तः
 ॥ ॥ संवत् १९२८ शके १६८२ विक्रमती संवत्सरे उत्तरायणे शिशिरर्तौ
 माघे मासे शुक्ल सप्तम्यां भो मेदिने लिखितं पांक्तं पाठ्य सदाशिवाम्
 अभिकं भेदेन लिखितम् ॥ ॥ अर्जितं प्रेरिकेन पुस्तकं लिखितं म
 या कुरुमिच्छितयः पापी तस्य वंशः क्षयो भवेत् ॥ ॥ श्रीलक्ष्मी वं
 कटेश्वरिणः पादुगयै नमः ॥ ॥ श्रीभागीरथ्यै प्रीयताम् ॥ ॥
 अक्षरलिखनपरिश्रमं विदुज्जनो नान्यः ॥ सागरलंघनं खेदं ॥
 उमानेन कः परं वेद १ ति खोतमान अधिअंधत्रीशम् ॥ ॥

नं - ३५

इति नरिमायानेधोदकः समाप्तः॥

